Methodiek voor het bepalen van het economisch perspectief van de landbouwsector

Roel Jongeneel, Marcel van Asseldonk, Luuk Vissers, Allard Jellema, Jakob Jager, David Verhoog

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Methodiek voor het bepalen van het economisch perspectief van de landbouwsector

Roel Jongeneel, Marcel van Asseldonk, Luuk Vissers, Allard Jellema, Jakob Jager, David Verhoog

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Social & Economic Research in opdracht van en gesubsidieerd door het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoeksthema D1 Waardecreatie en verdienvermogen, BO-43-109-012.

Wageningen Social & Economic Research
Wageningen, april 2025

RAPPORT
2025-055

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Jongeneel, R., M van Asseldonk, L. Vissers, A. Jellema, J. Jager, D. Verhoog, 2025. *Methodiek voor het bepalen van het economisch perspectief van de landbouwsector.* Wageningen, Wageningen Social & Economic Research, Rapport 2025-055. 38 blz.; 11 fig.; 3 tab.; 11 ref.

In deze rapportage is de uitgebreide Standaardverdiencapaciteit (SVC+) van de primaire sector op bedrijfsniveau opgeschaald naar gebiedsniveau (provincie). Ook is de toegevoegde waarde van de toeleverende en verwerkende industrie op provincieniveau geraamd, rekening houdend met directe (op provincieniveau) en indirecte effecten (buiten de provincie). De SVC+-methodiek is goed toepasbaar gebleken en voorziet in een behoefte. Dit blijkt uit de betrokkenheid en actieve interactie met de betreffende vertegenwoordigers van drie provincies waar pilots plaatsvonden.

In this report, the expanded standard earning capacity (SVC+) of the primary sector at farm level has been scaled up to area level (province). It also estimated the added value of upstream and downstream industries at province level, taking into account direct (at province level) and indirect effects (outside the province). The SVC+ methodology has proved to be well applicable and fulfils a need. This is evidenced by the involvement and active interaction with the relevant representatives of three provinces where pilots took place.

Trefwoorden: standaardopbrengst, standaardverdiencapaciteit, landbouwsector

Dit rapport is gratis te downloaden op https://doi.org/10.18174/690126 of op www.wur.nl/social-and-economic-research (onder Wageningen Social & Economic Research publicaties).

© 2025 Wageningen Social & Economic Research
Postbus 88, 6700 AB Wageningen, T 0317 48 48 88, E info.wser@wur.nl, www.wur.nl/social-and-economic-research. Wageningen Social & Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Social & Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2025
De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Social & Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Social & Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Wageningen Social & Economic Research Rapport 2025-055 | Projectcode BO-43-109-012

Foto omslag: Shutterstock

Inhoud

Samenvatting **5**

S.1 Kernvraag 5
S.2 Boodschap 5
S.3 Methodologie 6

Executive summary **7**

S.1 Main Question 7
S.2 Message 7
S.3 Methodology 8

1 Inleiding **9**

1.1 Economische impact van gebiedsprogramma's 9
1.2 Doel van dit project 9
1.3 Afbakening 10

2 Ontwikkeling methodiek **11**

2.1 Basis van de methodiek: Standaardverdiencapaciteit (SVC) 11
2.1.1 Waarom de SVC? 11
2.1.2 Hoe werkt de SVC? 11
2.2 Uitbreiding SVC naar SVC+ primaire sector 12
2.2.1 Multifunctionele activiteiten 12
2.2.2 GLB-betalingen 13
2.2.3 Schaalfactoren 13
2.3 Berekeningsmethode rond keten en agrocomplex 14

3 SVC+ primaire sector **17**

3.1 Aantal bedrijven 17
3.2 Standaardopbrengst (SO) 18
3.3 Standaardopbrengst (SO) naar grootteklassen 18
3.4 Toegevoegde waarde Standaardverdiencapaciteit+ (SVC+) 19
3.5 Standaardverdiencapaciteit+ (SVC+) naar SO grootteklasse 20
3.6 Concluderende opmerkingen 21

4 Toegevoegde waarde keten en agrocomplex **22**

4.1 Aantal bedrijven 22
4.2 Toegevoegde waarde 23
4.3 Aantal arbeidsplaatsen 24
4.4 Concluderende opmerkingen 26

5 Discussie en conclusies **27**

5.1 Discussie 27
5.2 Conclusies 28

Bronnen en literatuur **29**

Bijlage 1 Schaalfactoren en SVC **30**

Bijlage 2 Tabellen toegevoegde waarde primaire sector **32**

Bijlage 3 Opgedane SVC+-methodiek in drie pilotgebieden **34**

Bijlage 4 Tabellen toegevoegde waarde keten **37**

Samenvatting

S.1 Kernvraag

Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) was gericht op een gebiedsgerichte aanpak om de opgaven en maatregelen voor natuur, stikstof, landbouw, water, bodem en klimaat te halen. Gedurende de looptijd van dit project (2024-2025) is het nieuwe kabinet een andere koers ingeslagen en gestopt met het NPLG. Het kabinet houdt wel vast aan de wettelijk vastgestelde nationale en internationale doelen. Als alternatief voor het NPLG heeft het kabinet de aanpak Ruimte voor Landbouw en Natuur ontwikkeld (Kamerstuk 36600-XIV, nr. 66). Daaruit blijkt dat samenhangende generieke en gebiedsgerichte maatregelen noodzakelijk blijven om aan internationale afspraken te kunnen voldoen. In het maatschappelijk debat rondom de gebiedsprogramma's is ook veel aandacht voor de economische impact van deze programma's op de landbouwsector. Zo moeten de ontwikkelingsmogelijkheden van de landbouw passen binnen de opgaven voor een gebied, maar ook voldoende zekerheid bieden voor het verdienvermogen van de blijvende boeren, de bedrijfseconomische continuïteit en de financierbaarheid van investeringen. Kortom: wat is het economische perspectief voor de boeren in het licht van de verschillende gebiedsopgaven?

Een grondige methode is vereist om een economische impactanalyse van de provinciale gebiedsprogramma's uit te voeren. Er is echter nog geen direct toepasbare om de toegevoegde waarde van de primaire sector op gebiedsniveau te bepalen. Ook voor het in kaart brengen van de effecten van gebiedsprogramma's op de toegevoegde waarde en werkgelegenheid in de keten is aanpassing van bestaande input-outputmethodiek nodig. Het doel van dit onderzoek is om een dergelijke methodiek te ontwikkelen en te testen in drie provincies.

S.2 Boodschap

De toegevoegde waarde voor de primaire sector (rekening houdend met inkomsten uit multifunctionele activiteiten, inkomsten die boeren verkrijgen vanuit overheidsbetalingen en schaalfactoren) is geraamd op 8,7 mld. euro per jaar (tabel S.1). Zuid-Holland en Noord-Brabant zijn de provincies met de hoogste toegevoegde waarde (respectievelijk 1,8 mld. euro en 1,5 mld. euro). De provincies Utrecht en Zeeland hebben de laagste SVC+ (respectievelijk 0,2 mld. euro en 0,3 mld. euro).

De totale toegevoegde waarde van het agrocomplex in de ruime definitie bedraagt 51,7 mld. euro en volgens de engere definitie 25,6 mld. euro. Provincies met een relatief hoge met de primaire sector samenhangende toegevoegde waarde zijn Gelderland, Noord-Brabant, Noord-Holland en Zuid-Holland (elk een aandeel van 10% of meer in de totale toegevoegde waarde van het Nederlandse agrocomplex). Provincies met een relatief laag aandeel in de totale toegevoegde waarde van het Nederlandse agrocomplex zijn Drenthe, Flevoland, Groningen, Zeeland en Utrecht (elk met een aandeel van 5% of minder).

Tabel S.1 *Toegevoegde waarde per provincie in miljoen euro*

	DR	FL	FR	GD	GR	LB	NB	NH	OV	UT	ZL	ZH	Totaal
Primaire sector (2023)	407	425	542	960	368	682	1.544	939	563	204	343	1.767	8.743
Keten, engere definitie (2022)	568	854	1.454	4.031	667	1.620	5.034	2.887	2.041	1.256	951	4.281	25.645

De methodiek met de aangepaste SVC+ indicator is goed te gebruiken voor beleidsmatige afwegingen op gebiedsniveau, maar is niet geschikt voor individuele bedrijfssituaties (afweging keuzes op individueel bedrijfsniveau). Dit beeld is bevestigd in drie pilots in een viertal provincies. Uit de betrokkenheid en actieve

interactie met de betreffende provinciale/regionale vertegenwoordigers bleek dat de SVC+ benadering voorziet in een behoefte aan economische informatie.

S.3 Methodologie

Om de economische impact van provinciale gebiedsprogramma's voor de primaire landbouwsector in kaart te brengen, wordt in de daarvoor te ontwikkelen methodiek de 'Standaardverdiencapaciteit' (SVC)-indicator gebruikt als basis. Om een compleet beeld te krijgen van de impact van de provinciale gebiedsprogramma's is het nodig om de SVC uit te breiden naar SVC+. Deze uitbreidingen zijn nodig om tot een goede bepaling te komen van de toegevoegde waarde. De toevoegingen zijn:

- inkomsten uit multifunctionele activiteiten
- inkomsten die boeren verkrijgen vanuit overheidsbetalingen (GLB-betalingen)
- schaalfactoren.

Bij de berekening van de toegevoegde waarde en werkgelegenheid van de keten is gebruik gemaakt van de LISA-methode (de afkorting LISA staat voor Landelijk Informatiesysteem voor Arbeidsplaatsen en Vestigingen). Deze keuze is mede ingegeven door de keuze om bij de monitoring van het NPLG door PBL-WUR deze LISA-methode als uitgangspunt te nemen. Voor doorrekening van veranderingen wordt gebruik gemaakt van de samenhang tussen de verschillende onderdelen van het agrocomplex, vergelijkbaar met de input-outputanalyse (IO-analyse). Om nauwkeuriger inzicht te geven in de gevolgen voor de keten is bij de berekening van de keteneffecten gebruik gemaakt van een enge definitie (de toegevoegde waarde berekend zonder die van de groothandels en winkels in V&G-producten daarin mee te nemen) en een ruime definitie (de toegevoegde waarde inclusief die van de groothandels en winkels in V&G-producten). De sectoren/activiteiten die in de enge definitie worden meegenomen, zijn het meest gevoelig voor gebiedsgerichte maatregelen.

De provinciale gebiedsprogramma's zijn nog verre van concreet om de effecten op de toegevoegde waarde per provincie te kunnen analyseren. Om de nauwkeurigheid van de inschatting op de SVC+ te vergroten, is gedetailleerde informatie nodig over de invulling van de maatregel en de mate waarin de maatregel van toepassing is op de bedrijven in het pilotgebied. Een voorbeeld is de maatregel extensivering, waarvoor informatie nodig is over de wijze waarop deze wordt ingevuld door bedrijven (bijvoorbeeld door het pachten van grond), en over het aantal bedrijven in het pilotgebied dat de maatregel toepast. Omdat deze informatie niet of maar ten dele wordt beschreven in de gebiedsprogramma's, is een tussenstap het doorrekenen van een pilot waarbij de effecten van gebiedsprogramma's op de SVC+ van de primaire sector in een regio (meerdere gemeentes maar kleiner dan een provincie) worden geanalyseerd op basis van verkenningen en gevoeligheidsanalyses.

Executive summary

S.1 Main Question

The Dutch National Rural Area Programme (NPLG) focused on an area-based approach of mitigation measures to achieve policy objectives with respect to nature, nitrogen, agriculture, water, soil and climate. During the term of this project (2024-2025), the new cabinet has taken a different course and stopped the NPLG. The cabinet will however continue to adhere to the legally established national and international goals. As an alternative to the NPLG, the cabinet has developed the 'Room for Agriculture and Nature' approach (Parliamentary Document 36600-XIV, no. 66). This approach demonstrates that coherent generic and area-specific measures remain necessary in order to comply with international agreements.

In the public debate surrounding the area-based programmes, much attention is also paid to the economic impact of these programmes on the agricultural sector. For example, the development opportunities for agriculture must fit within the tasks for an area, but also offer sufficient security for the earning capacity of the remaining farmers, the economic continuity and the financial viability of investments. In short: what is the economic perspective for farmers in light of the various regional challenges?

A thorough method is required to perform an economic impact analysis of the provincial regional programmes. However, there is no directly applicable method available for determining the added value of the primary sector at the regional level. Moreover, insights of impacts at supply chain level (upstream and downstream industries) of measures affecting primary agriculture are needed. Modifying the existing input/output method is also necessary for charting the effects of area-based programmes on added value and employment in the chain. The goal of this study is to develop and test such a method in three provinces.

S.2 Message

The added value for the primary sector (taking into account income from multifunctional activities, income that farmers receive from government payments and scale factors) is estimated at 8.7bn euros per year (Table S1). South Holland and North Brabant are the provinces with the highest added value (1.8bn euros and 1.5bn euros respectively). The provinces of Utrecht and Zeeland have the lowest added value (0.2bn euros and 0.3bn euros respectively).

The total added value of the agro-complex in the broad definition is 51.7bn euros and in the narrower definition 25.6bn euros. Provinces with a relatively high added value related to the primary sector are Gelderland, North Brabant, North Holland and South Holland (each with a share of 10% or more in the total added value of the Dutch agro-complex). Provinces with a relatively low share in the total added value of the Dutch agro-complex are Drenthe, Flevoland, Groningen, Zeeland and Utrecht (each with a share of 5% or less).

Table S.1 *Added value per province (in millions of euros)*

	DR	FL	FR	GD	GR	LB	NB	NH	OV	UT	ZL	ZH	Total
Primary sector (2023)	407	425	542	960	368	682	1,544	939	563	204	343	1,767	8,743
Chain, narrower definition (2022)	568	854	1,454	4,031	667	1,620	5,034	2,887	2,041	1,256	951	4,281	25,645

The method with the adjusted SVC+ indicator is useful for policy considerations at the regional level, but is not suitable for individual business situations (considering choices at an individual business level). This picture was confirmed in three pilot projects in four provinces. The involvement and active interaction with

the provincial/regional representatives involved showed that the SVC+ approach fulfils a need for economic information.

S.3 Methodology

To map out the economic impact of provincial area programmes for the primary agricultural sector, the 'standard earning capacity' (SVC) indicator will be used as a basis in the methodology to be developed for this purpose. The (standard) SVC applies an activity-specific margin-coefficient to the standard output (or revenue or turnover) realised with the activity. In order to gain a complete picture of the impact of the provincial area programmes, it is necessary to expand the SVC to SVC+. These expansions are necessary to arrive at a proper determination of the added value. The additions are:

- Income from multifunctional activities
- Income that farmers obtain from government payments (CAP payments)
- Scaling factors.

The LISA method (LISA is the Dutch acronym for National Information System for Workplaces and Establishments)[1] was used to calculate the added value and employment in the chain. This choice was partly motivated by the decision to use this LISA method as a starting point for the monitoring of the NPLG by PBL-WUR. To calculate the effects of changes, the interconnections between the various parts of the agro-complex are utilised, comparable to input-output analysis (IO analysis). To provide a more accurate insight into the consequences for the chain, a narrow definition (the added value calculated without including that of wholesalers and shops in organic and Fair Trade products) and a broad definition (including the added value of wholesalers and shops in organic and Fair Trade products). The sectors/activities included in the narrow definition are the most sensitive to area-based measures.

The provincial area programmes are still far from concrete enough to analyse the effects on the added value per province. To increase the accuracy of the estimate on the SVC+, detailed information is needed about the interpretation of the measure and the extent to which the measure applies to the companies in the pilot area. One example is the extensification measure, for which information is needed on how it is implemented by farms (for example, by leasing land) and on the number of farms that apply the measure. Because this information is not or only partially described in the area programmes, an intermediate step is to calculate a pilot in which the effects of area programmes on the SVC+ of the primary sector in a region (multiple municipalities but smaller than a province) are analysed based on explorations and sensitivity analyses.

1 Inleiding

1.1 Economische impact van gebiedsprogramma's

Nederland staat voor grote uitdagingen ten aanzien van klimaat, milieu en biodiversiteit: het klimaat verandert en de natuur en kwaliteit van water staan onder druk. Om deze uitdagingen het hoofd te bieden, is een gebiedsgerichte aanpak cruciaal. Elk gebied is namelijk anders wat betreft natuur, water en bodem en staat daarom voor verschillende opgaven. Dit maakt dat per gebied een andere aanpak nodig is. Daarom is als onderdeel van de Nationale Omgevingsvisie het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) opgesteld. Het NPLG had als taak om met een gebiedsgerichte aanpak te zorgen dat de opgaven en maatregelen voor natuur, stikstof, landbouw, water, bodem en klimaat worden gehaald.

Het NPLG bood een kader dat de provincies gebruiken om zogenaamde gebiedsprogramma's op te stellen. In de gebiedsprogramma's leggen de provincies vast hoe ze doelen voor natuur, stikstof, water en klimaat gaan realiseren en welke maatregelen hiervoor nodig zijn (Rijksoverheid, 2022). De landbouw speelt een grote rol bij het bereiken van deze doelen. In het maatschappelijk debat rondom de gebiedsprogramma's is daarom ook veel aandacht voor de economische impact van deze programma's op de landbouwsector. Zo moeten de ontwikkelingsmogelijkheden van de landbouw passen binnen de opgaven voor een gebied, maar ook voldoende zekerheid bieden voor het verdienvermogen van de blijvende boeren, de bedrijfseconomische continuïteit en de financierbaarheid van investeringen. Kortom: wat is het economische perspectief voor de boeren in het licht van de verschillende gebiedsopgaven?

Om het perspectief van de boeren inzichtelijk te maken, heeft het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) in een kamerbrief over perspectief voor agrarische ondernemers (Kamerstuk 30252 nr.28) en via de aangenomen Motie Koekkoek-Boswijk 33 576, Nr. 315, de Tweede Kamer toegezegd om in het NPLG op te nemen dat een sociaal-economische impactanalyse voor de landbouw onderdeel moet zijn de van de gebiedsprogramma's. Uit deze analyse moet blijken hoe gunstig of ongunstig het perspectief is voor de blijvende boeren.

Gedurende de looptijd van dit project (2024-2025) is het nieuwe kabinet een andere koers ingeslagen en gestopt met het NPLG. Het kabinet houdt vast aan de wettelijk vastgestelde nationale en internationale doelen. Als alternatief heeft het kabinet de aanpak Ruimte voor Landbouw en Natuur ontwikkeld (Kamerstuk 36600-XIV, nr. 66). Samenhangende generieke en gebiedsgerichte maatregelen blijven noodzakelijk om aan internationale afspraken te kunnen voldoen.

1.2 Doel van dit project

Het doel van dit project is het ontwikkelen en testen van een methodiek nodig voor een economische impactanalyse - met nadruk op toegevoegde waarde en werkgelegenheid - van de provinciale gebiedsprogramma's. De methodiek is getest in drie pilotgebieden.

Een grondige methode is vereist om een economische impactanalyse van de provinciale gebiedsprogramma's uit te voeren, waarin emissiebeperkende maatregelen zijn opgenomen om klimaat-, natuur- en waterdoelen te kunnen halen. Er is echter nog geen direct toepasbare methodiek beschikbaar. Het doel van dit onderzoek is om een dergelijke methodiek te ontwikkelen.

De te ontwikkelen methodiek moet het economisch perspectief van agrarische bedrijven in algemene zin kunnen beoordelen. Hierbij moet rekening worden gehouden met de volgende factoren (per provincie):
- verschillen tussen landbouwsectoren
- structuurkarakteristieken van bedrijven (zoals aantal hectares, omvang veestapel)

- betalingen van de overheid (bijvoorbeeld hectarebetalingen in het kader van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) en betalingen voor natuurbeheer)
- inkomsten uit verbredingsactiviteiten- of multifunctionele activiteiten (bijvoorbeeld zorglandbouw, boerderijcamping en andere vormen van recreatie).

Naast deze factoren moet de methodiek ook aan een reeks voorwaarden voldoen. Zo moet de methodiek opschaalbaar zijn. Dat wil zeggen dat de uitkomsten die de methodiek oplevert gebruikt kunnen worden om het effect op de toegevoegde waarde van de primaire sector op bedrijfsniveau te vertalen naar de effecten op gebiedsniveau (provincie). Daarnaast moet het mogelijk zijn om met behulp van de uitkomsten op bedrijfsniveau een opschaling te maken met betrekking tot het volume van de productie van de primaire sector. De methodiek moet ten slotte ook de effecten op de toeleverende en verwerkende industrie op provincieniveau kunnen ramen, waarbij onderscheid gemaakt moet worden in directe (op provincieniveau) en indirecte effecten (buiten de provincie).

1.3 Afbakening

Deze studie beperkt zich tot een economische impactanalyse; de impact op het milieu, dierenwelzijn en op sociale aspecten valt buiten het bereik van deze studie.

2 Ontwikkeling methodiek

2.1 Basis van de methodiek: Standaardverdiencapaciteit (SVC)

Om de economische impact van provinciale gebiedsprogramma's in kaart te brengen, wordt in de daarvoor te ontwikkelen methodiek de 'standaardverdiencapaciteit' (SVC)-indicator gebruikt als basis. Deze indicator geeft de vergoeding (uitgedrukt in euro per bedrijf) weer voor de hoeveelheid arbeid en kapitaal (los van wie deze geleverd heeft) die een bedrijf op basis van standaarden gemiddeld in een jaar investeert in agrarische productie. SVC zegt dus iets over de toegevoegde waarde van een bedrijf.

2.1.1 Waarom de SVC?

Agrarische bedrijven in Nederland verschillen onderling sterk in bedrijfsopzet. Op het ene bedrijf wordt bijvoorbeeld melk geproduceerd en op het andere bedrijf aardappelen. Om bedrijven te kunnen indelen en met elkaar te vergelijken wordt sinds 2010 gebruikgemaakt van de 'Standaardopbrengst' (SO)-indicator. SO is de economische maat voor de omvang van een agrarische bedrijf en is gebaseerd op de opbrengst die gemiddeld op jaarbasis per gewas- of diercategorie wordt behaald (zie Wisman 2021 en Wisman en Roskam 2022 voor een uitgebreidere toelichting over SO).

Een nadeel van de SO-indicator is dat het een maatstaf is voor de omzet, die geen inzicht geeft in de beloning die resteert voor de agrarische activiteiten. Deze beloningen verschillen vaak sterk tussen de sectoren. Bijvoorbeeld: op een akkerbouwbedrijf blijft van 100.000 euro opbrengsten gemiddeld meer over dan op een varkenshouderij (respectievelijk ongeveer 33% en 11%). Dit komt doordat in de varkenshouderij de toegerekende kosten (dat wil zeggen kosten die direct kunnen worden toegerekend, zoals veevoer) relatief hoog zijn. Om deze reden is naast de SO de SVC ontwikkeld door Wageningen Economic Research om zo beter inzicht te verschaffen in de toegevoegde waarde van een bedrijf dan alleen de standaard opbrengst. De SVC geeft een beeld van de vergoeding (in euro per bedrijf) voor de hoeveelheid arbeid en kapitaal die een bedrijf op basis van standaarden gemiddeld in een jaar inzet in de agrarische productie. De SVC zegt dus iets over de toegevoegde waarde van het bedrijf. Voor een vergelijking van bedrijven uit verschillende sectoren op basis van schaalgrootte naar arbeidsbehoefte of toegevoegde waarde is de omvang in SVC gemeten beter te gebruiken dan de omvang in SO. Dit wordt in de volgende paragraaf nader uitgelegd.

2.1.2 Hoe werkt de SVC?

De SVC geeft een beeld van de vergoeding (in euro per bedrijf) voor de hoeveelheid arbeid en kapitaal die een bedrijf op basis van standaarden gemiddeld in een jaar inzet in de agrarische productie. Hiermee weerspiegelt de SVC het vermogen van een bedrijf om een inkomen te genereren onder standaard omstandigheden.

De SVC van een bedrijf wordt berekend door de SO van gekozen SO-groepen[1] te vermenigvuldigen met de verdiencoëfficiënt[2] van de SO-groep. Die coëfficiënt geeft aan welke deel van de SO gemiddeld als vergoeding voor arbeid en kapitaal resteert voor die specifieke groep van agrarische producten.

De SVC is gebaseerd is op de gemiddelde bijdrage van activiteiten aan het inkomen en is daarom vooral indicatief, want door een specifieke bedrijfssituatie, bijvoorbeeld verschillen in prijsvorming, technisch resultaat, productbewerking en subsidies, kan het resultaat van een bedrijf afwijken van de standaarden. Neem bijvoorbeeld arbeidsinzet. De werkelijke inzet van een individueel agrarisch bedrijf hangt onder meer af van de efficiëntie van de arbeidsinzet (vakmanschap), de mate van mechanisering op het bedrijf en multifunctionele activiteiten (bijvoorbeeld zorglandbouw, boerderijcamping en andere vormen van recreatie).

[1] Een groep van Landbouwtellingsrubrieken die samengenomen kunnen worden, bijvoorbeeld wintertarwe, suikerbieten en aardappelen horen tot de SO-groep 'Akkerbouwgewassen'.

[2] De coëfficiënt die aangeeft welk deel van de standaardopbrengst (SO) gemiddeld als vergoeding voor arbeid en kapitaal resteert voor een specifieke groep van agrarische producten (SO-groep).

Een bedrijf met een SVC van minder dan 25.000 euro wordt aangemerkt als een zeer klein bedrijf (zie grootteklassen volgende alinea). Een dergelijke omvang vergt een normatieve arbeidsbehoefte van minder dan 0,75 aje (arbeidsjaareenheid), tenzij de arbeid duidelijk minder efficiënt of tegen een lagere vergoeding dan gemiddeld wordt ingezet. Voor zeer grote bedrijven (meer dan 250.000 euro SVC) geldt dat ze werkgelegenheid kunnen bieden aan meer dan 5 aje tegen een gemiddelde vergoeding.

Binnen de SVC wordt gewerkt met vijf standaardgrootteklassen:

1. <25.000 euro: zeer kleine bedrijven
   Deze bedrijven vragen voor de agrarische activiteiten volgens de in gebruik zijnde standaarden een arbeidsinzet van maximaal 0,75 arbeidsjaareenheden (aje), tenzij de arbeid duidelijk minder efficiënt of tegen en lagere vergoeding dan gemiddeld wordt ingezet.
2. 25.000-60.000 euro: kleine bedrijven
   Deze bedrijven vragen voor de agrarisch activiteiten volgens de in gebruik zijnde standaarden een arbeidsinzet van 0,75 tot maximaal 1,5 aje, afhankelijk van de mate van automatisering en de efficiëntie waarmee de arbeid kan worden ingezet.
3. 60.000-100.000 euro: middelgrote bedrijven
   Deze bedrijven zijn van dusdanige omvang dat voor ongeveer 1,5 tot 2,5 aje een gemiddelde toegevoegde waarde kan worden gerealiseerd.
4. 100.000-250.000 euro: grote bedrijven
   Deze bedrijven zijn van dusdanige omvang dat voor ongeveer 2,5 tot 5 aje een gemiddelde toegevoegde waarde kan worden gerealiseerd.
5. >250.000 euro: zeer grote bedrijven
   Deze bedrijven kunnen aan meer dan 5 aje arbeid bieden tegen een gemiddelde vergoeding.

2.2 Uitbreiding SVC naar SVC+ primaire sector

Provinciale programma's richten zich ook op multifunctionele landbouw en natuurbeheer. Dit zijn activiteiten die nu niet mee worden genomen in de SVC, terwijl deze activiteiten wel bijdragen aan inkomensvorming. De huidige SVC onderschat daarmee de potentie van dergelijke programma's. Om een compleet beeld te krijgen van de impact van de provinciale gebiedsprogramma's is het daarom nodig om de SVC uit te breiden naar SVC+ met een aantal toevoegingen die momenteel nog niet zijn meegenomen in de SVC-methodiek. Dit zijn de volgende drie verfijningen:

- inkomsten uit multifunctionele activiteiten
- inkomsten uit GLB-betalingen
- schaalfactoren.

Om de SVC+ ook geschikt te maken als een methodiek waarmee het toekomstige inkomen en daarmee het toekomstige perspectief van agrariërs in kaart kan worden gebracht, is het ook nodig om de methodiek uit te breiden met de effecten van nieuwe maatregelen. Denk hierbij aan maatregelen die direct samenhangen met afspraken die in het kader van gebiedsprogramma's worden gemaakt (bijvoorbeeld extensiveringsafspraken). De mogelijke maatregelen zijn sector- en gebiedsafhankelijk en zijn nader uitgewerkt in drie pilotgebieden (zie hoofdstuk 5).

2.2.1 Multifunctionele activiteiten

Inkomsten uit multifunctionele activiteiten zijn bekend op basis van de uitvraag over verbreding in de Gecombineerde opgave. Ieder agrarisch bedrijf geeft hierbij aan of zij aan verbreding doen en zo ja, welke activiteit. Hierbij worden 11 verbredingsactiviteiten onderscheiden (bijvoorbeeld zorglandbouw, boerderijcamping en andere vormen van recreatie). Met name bij de grote drie grondgebonden bedrijfstypen (melkvee, akkerbouw, en andere graasdierbedrijven) komen deze activiteiten voor. Ook geven de ondernemers het aandeel verbreding aan in de omzet:

- <10% van de omzet
- 10-30% van de omzet
- 30-50% van de omzet
- >50% van de omzet.

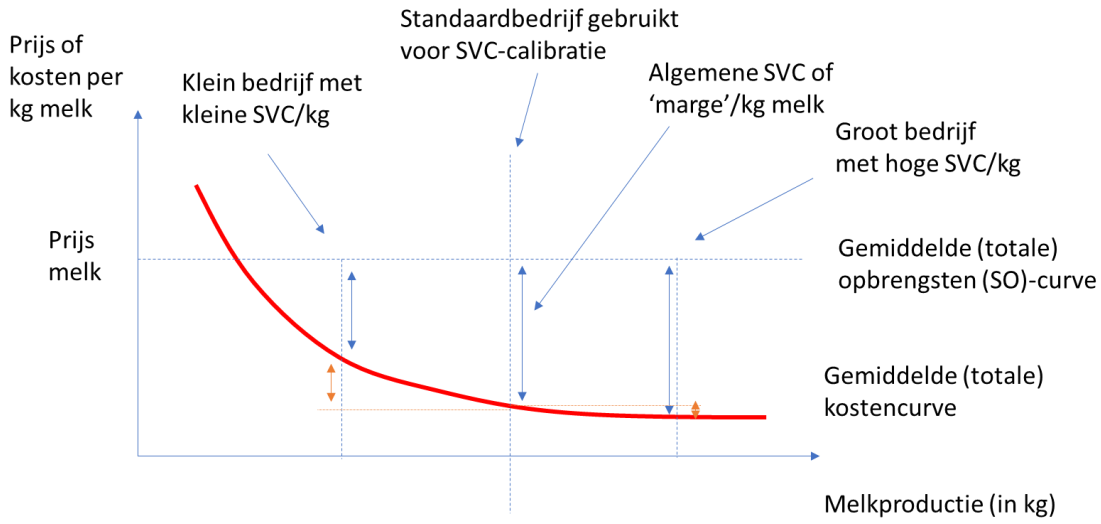
Vervolgens is de toegevoegde waarde bepaald als percentage van de omzet. Huisverkoop is als geheel of gedeeltelijk in de SO opgenomen (en daarop berekende SVC+), omdat dit meestal eigen producten zijn. Ze leveren doorgaans wel meer toegevoegde waarde op dan gangbare verkoop (deze extra omzet en toegevoegde waarde is meegenomen in de analyse). Voor de andere multifunctionele activiteiten is de toegevoegde waarde bepaald op basis van CBS-productie- en inkomenscomponenten.[3] Rekening houdend met afschrijvingen is de toegevoegde waarde gemiddeld 33% (dit verschilt per bedrijfstak, maar is voor de afzonderlijke multifunctionele activiteiten niet bekend).

2.2.2 GLB-betalingen

Inkomsten die boeren verkrijgen vanuit GLB-betalingen omvatten hectarebetalingen en daarnaast eventuele betalingen in het kader van agrarisch natuur en landschapsbeheer (ANLb). De SVC+ is op basis van de bedrijfstoeslagen verminderd met de eventuele kosten die nodig zijn bij de verwerving van de betalingen.[4]

2.2.3 Schaalfactoren

Er is een uitgebreide literatuur die het belang van schaalfactoren in de landbouw benadrukt, al vindt meestal geen kwantificering van schaalfactoren plaats. Nieuwe gebiedsgerichte activiteiten kunnen effecten hebben op de omvang van bedrijven en daarmee samenhangend de toegevoegde waarde. Figuur 2.1 geeft een schematische karakterisering van de relatie tussen schaalgrootte, kosten en opbrengsten. In de figuur is de schaalgrootte bij wijze van illustratie uitgedrukt in het aantal kilogrammen melk dat een (melkveehouderij)bedrijf produceert. De gemiddelde (totale) kosten per hectare/dier laten een L-vormig, dalend verloop zien: bij een kleine bedrijfsomvang zijn ze relatief hoog, maar ze gaan dalen als de bedrijfsomvang toeneemt. Bij toenemende bedrijfsomvang kunnen ze op een traject relatief vlak gaan verlopen, terwijl ze bij een heel grote bedrijfsomvang weer zouden kunnen gaan stijgen (L- of U-vormige gemiddelde kostencurve). Dat kan bijvoorbeeld worden veroorzaakt doordat de bedrijfsomvang dan de 'span of control' van de ondernemer te boven gaat en er inefficiënties gaan optreden die tot hogere kosten leiden.

Figuur 2.1 *Kosten, opbrengsten, schaal en SVC*

Voor de opbrengsten is in figuur 2.1 een horizontale lijn gegeven, met als impliciete veronderstelling dat de gemiddelde opbrengsten constant zijn en dus niet afhankelijk van de schaal van het bedrijf en/of het volume van de productie (denk ter illustratie voor een melkveehouderijbedrijf aan de vaak vaste prijs per kg melk, ongeacht het aantal liters dat wordt geleverd). Ook de gemiddelde (totale) Standaardopbrengst (SO) (per ha, koe of kilogram melk) is in de figuur als constant aangenomen. Dat is een benadering en hoeft niet altijd zo te zijn (zie bijvoorbeeld Jongeneel, 2023).

[3] https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/84088NED
[4] Basispremie van 213,28 euro/ha en een extra toeslag van 54,54 euro/ha voor de eerste 40 ha.

Het verschil tussen de dalende gemiddelde (totale) kosten en de gemiddelde (totale) opbrengstenlijn is de 'marge'. Deze marge tussen de SO en de kosten is de Standaardverdiencapaciteit (SVC). Wat de figuur illustreert is dat bij schaalopbrengsten de marge of SVC niet constant is maar varieert met de bedrijfsomvang. Bij een relatief kleine bedrijfsomvang zal de marge of SVC-coëfficiënt ook relatief klein zijn. Omgekeerd zal bij een relatief groot bedrijf de SVC-coëfficiënt ook relatief groot zijn. Die hoge marge is een gevolg van de schaalvoordelen.

De SVC-methodiek is gebaseerd op een SVC-coëfficiënt die is bepaald (gekalibreerd) op basis van een gemiddeld bedrijf. Voor kleinere of grotere bedrijven is het goed om met een aangepaste SVC-coëfficiënt te werken, die rekening houdt met de schaalfactor. Hoe groot of belangrijk deze factor is, is een zaak van de empirie. In deze studie is via regressieanalyse op basis van de Informatienet-data per sector een schatting gemaakt van het dalende verloop van de gemiddelde totale kostencurve. De uitkomsten van die analyse zijn gebruikt om bij de SVC+-berekening het effect van schaal (per bedrijf) mee te wegen en zo een voor schaal gecorrigeerd totale SVC+ per sector en per provincie (geaggregeerd over alle primaire sectoren) te bepalen (zie bijlage 1).

2.3 Berekeningsmethode rond keten en agrocomplex

Bij de berekening van de toegevoegde waarde en werkgelegenheid van het agrocomplex wordt in de reguliere rapportages van Wageningen Economic & Social Research gebruikgemaakt van de input-outputanalyse (IO-analyse). Deze IO-analyse is gebaseerd op de agrarische IO-tabel van Wageningen Social & Economic Research. Deze agrarische IO-tabel is een verbijzondering van de Nationale IO-tabel van het CBS. In de IO-analyse worden de primaire land- en tuinbouw en de daarbij behorende verwerkende industrie centraal gesteld. Deze methodiek werkt op nationaal niveau, maar kan worden gedesaggregeerd tot lagere schaalniveaus ('terugschaling'), al moeten er dan extra aannames worden gemaakt. Vaak wordt voor die vereenvoudiging en 'terugschaling' informatie over bedrijven en activiteiten uit de LISA-dataset gebruikt (de afkorting LISA staat voor Landelijk Informatiesysteem voor Arbeidsplaatsen en Vestigingen).

Omdat dit onderzoek zich richt op alle provincies, is ervoor gekozen de LISA-data niet te gebruiken voor het herschalen van landelijke IO-tabellen naar provinciale IO-tabellen, maar om de hele aanpak op de LISA-methode te baseren. Deze keuze is mede ingegeven door de keuze om bij de monitoring van het NPLG door PBL-WUR deze methode als uitgangspunt te nemen. De LISA-dataset bevat voor alle gemeenten in Nederland het aantal vestigingen en banen voor meer dan 900 sectoren (sbi-codes). Op basis van de gemeentelijke data kunnen allerlei aggregaties worden gemaakt, waarbij voor dit onderzoek voor aggregatie naar provincieniveau is gekozen.

Uit deze 900 sectoren die in de LISA-dataset beschikbaar zijn, zijn eerst de sectoren geselecteerd die we rekenen tot het agrocomplex. Vervolgens zijn deze sectoren geaggregeerd tot 8 hoofdgroepen: 1) primaire land- en tuinbouw, 2) dienstverlening land- en tuinbouw, 3) bosbouw en jacht, 4) visserij, 5) V&G en agro-industrie (vervaardiging van kunstmest, gewasbescherming, machines voor landbouw en machines voor V&G), 6) groothandel in agrarische en V&G-producten, 7) winkels in agrarische en V&G-producten en 8) dienstverlening en onderzoek (keuringsdiensten, onderzoek, veterinaire diensten, verhuur landbouwmachines en veilingen). Op deze manier is het aantal bedrijven en het aantal voltijdse banen per hoofdgroep te bepalen.

Wat dan nog ontbreekt is de bijdrage aan de inkomensvorming, oftewel de toegevoegde waarde voor deze hoofdgroepen, omdat de LISA data geen informatie over toegevoegde waarde bevatten. Om toch iets te kunnen zeggen over de toegevoegde waarde per sector in iedere gemeente in Nederland, is gebruikgemaakt van cijfers uit de Nationale Rekeningen (NR) van het CBS. De NR bevat voor een groot aantal sectoren in Nederland zowel de toegevoegde waarde als de werkgelegenheid. De NR-sectoren zijn eerst gekoppeld aan de LISA-sectoren. Vervolgens is op basis van NR de toegevoegde waarde per arbeidskracht in een sector bepaald en die is vermenigvuldigd met de beschikbare LISA-banen per sector per gemeente. Met de veronderstelling dat de toevoegde waarde per arbeidskracht in een sector in iedere provincie gemiddeld gelijk is aan die voor Nederland kan dan de toegevoegde waarde per sector per provincie worden berekend.

Probleem hierbij is dat in de NR de land- en tuinbouw en de V&G-industrie wel apart worden onderscheiden, maar niet verder gedifferentieerd. Dit zou betekenen dat alle sectoren binnen de land- en tuinbouw of binnen de V&G-industrie dezelfde toegevoegde waarde per arbeidskracht zouden krijgen. Omdat we weten dat dit niet het geval is, hebben we gezocht naar een oplossing. Bij de land- en tuinbouw sluiten we aan bij de Standaardverdiencapaciteit (zie ook bespreking daarvan hierboven en Van Berkum et al., 2024). Voor de V&G-industrie hadden we een vergelijkbaar probleem als bij de land- en tuinbouw. De NR hebben één cijfer voor de totale V&G-industrie. Dit betekent dat alle sectoren binnen de V&G-industrie dezelfde toegevoegde waarde per arbeidskracht zouden krijgen. Om toch enig detail binnen de V&G-industrie aan te brengen, is gebruikgemaakt van een andere CBS-bron: Bedrijfsleven; arbeids- en financiële gegevens, per branche, SBI 2008. Deze bron bevat gedetailleerde gegevens per sector binnen de V&G-industrie over: banen, bedrijfsopbrengsten, bedrijfskosten en bedrijfsresultaat. Als proxy voor de toegevoegde waarde zijn het bedrijfsresultaat en de personele kosten samen genomen en uitgedrukt per arbeidskracht. Vervolgens is dit resultaat met het aantal banen geschaald naar de totale toegevoegde waarde van de V&G-industrie volgens de NR (zie Van Berkum et al., te verschijnen). Op deze manier is uiteindelijk voor de hele economie in iedere gemeente de totale toegevoegde waarde en werkgelegenheid per sector bepaald.

In de berekeningen van de met de primaire sectoren samenhangende toegevoegde waarde (via ketenrelaties) wordt, waar relevant, gebruikgemaakt van een brede of ruime definitie en van een enge definitie van de keten of het agrocomplex. De brede of ruime definitie is het agrocomplex met inbegrip van alle activiteiten van de groothandels en winkels in V&G-producten. In de enge definitie wordt de toegevoegde waarde berekend zonder die van de groothandels en winkels in V&G-producten daarin mee te nemen. Dat gebeurt omdat er argumenten zijn om te stellen dat de toegevoegde waarde van groothandels en winkels in V&G-producten wat losstaat van de ontwikkelingen in de primaire sector en meer door de lokale vraag (winkels) en dienstverlening (groothandel) wordt bepaald. De groothandels en winkels in V&G-producten maken samen ruim de helft van de toegevoegde waarde van het agrocomplex in een ruimere definitie uit. Het is om die reden zinnig met dit onderscheid te werken. Beleid dat de primaire sector raakt zal het consumptiegedrag en de groothandels en winkels in V&G-producten maar beperkt beïnvloeden.

De IO-methode stelt de primaire land- en tuinbouw en de V&G-industrie centraal en neemt de interactie van die sectoren met de rest van de economie mee. Juist die meer indirecte keteneffecten zijn lastig te lokaliseren omdat er allerlei indirecte toeleveringen zijn (ook binnen de toeleverende sectoren zelf). Omdat de focus in deze studie vooral ligt op een goede weergave van het aantal bedrijven en arbeidsplaatsen die ‘direct’ met de landbouw samenhangen (aan de landbouw toeleverende en producten van de landbouw verwerkende industrie) lijkt de hier gevolgde LISA-methode het meest robuust. De LISA-methode kijkt dus naar een aantal geselecteerde sectoren en rekent die volledig toe aan het agrocomplex, terwijl de IO-methode alle sectoren in de economie meeneemt voor dat deel dat ze leveren aan land- en tuinbouw en V&G-industrie (zie Van Berkum et al., te verschijnen). Veel sectoren, bijvoorbeeld bank- en accountantsdiensten, worden in de LISA-methode helemaal niet meegenomen omdat niet te bepalen valt voor welk deel ze ten behoeve van de land- en tuinbouw of V&G-industrie werken.

De LISA-methode leent zich bij uitstek voor descriptieve analyses omdat ze rechtstreeks gebaseerd is op lokale metingen. Wanneer de LISA-methode wordt gebruikt om doorrekeningen te doen (bijvoorbeeld om een bepaalde mate van krimp bij de primaire sector te analyseren), dan zijn aanvullende aannames nodig. Daarvoor wordt net als bij de IO-techniek de aanname gedaan van Leontief-productietechnieken (vaste input-outputcoëfficiënten die bepaald worden op basis van de recentst beschikbare datatabel). Bij het maken van doorrekeningen worden nog twee andere belangrijke aannames toegevoegd:

a. Voor sleutelsectoren (zuivelverwerking, slachterijen, aardappelzetmeelindustrie en suikerindustrie) wordt rekening gehouden met ‘spill-over’-effecten van verandering in de relevante primaire sector op deze sleutelsectoren in de provincie waar de verwerking plaatsvindt. Voor de niet-sleutelsectoren wordt uitgegaan van een algemene ‘intraprovinciale analyse’.
b. Er wordt een regel gevolgd om de mate van doorwerking te bepalen. Deze kan proportioneel of minder dan proportioneel zijn dan de schok die met betrekking tot de primaire sector wordt geanalyseerd.

Ad a) Bij de sleutelsectoren is er een zeer directe koppeling aan de primaire sector vanwege de productverwerkingsrelatie. Verder is de schaal van de verwerkingsinstallaties vaak zo groot dat duidelijk is dat er relaties zijn tussen deze verwerkende industrieën en primaire bedrijven in meerdere provincies. Dit

verband dient recht te worden gedaan. Op basis van een achtergrondanalyse is, eveneens met behulp van LISA-informatie, en aanvullende informatie per sleutelsector een (coëfficiënt)-'matrix' gemaakt die de intra-provinciale samenhangen weergeven en die zal worden gebruikt bij doorrekeningen of simulaties.

Ad b) De afhankelijkheidsrelaties van diverse schakels in de keten worden primair meestal bepaald door de vraagkant. Zo zullen 'winkels in V&G en agrarische producten' hun activiteit richten op het voorzien in de vraag van consumenten en klanten. Op het moment dat er aan de inputkant (de toelevering voor bepaalde producten of grondstoffen) iets verandert, zal dit waarschijnlijk wel enig effect hebben, maar minder dan proportioneel omdat de vraagkant onveranderd blijft en nog steeds de belangrijkste 'trekkende factor' is in de aanbodketen. De aanname is dat veranderingen aan de inputkant door substitutie of alternatieve 'sourcings'-strategieën zullen worden gemitigeerd. De mate waarin dit gebeurt hangt af van de ingeschatte afhankelijkheid van de finale vraag (is deze groot, dan zullen schokken aan de inputkant maar een beperkt effect op de output hebben).

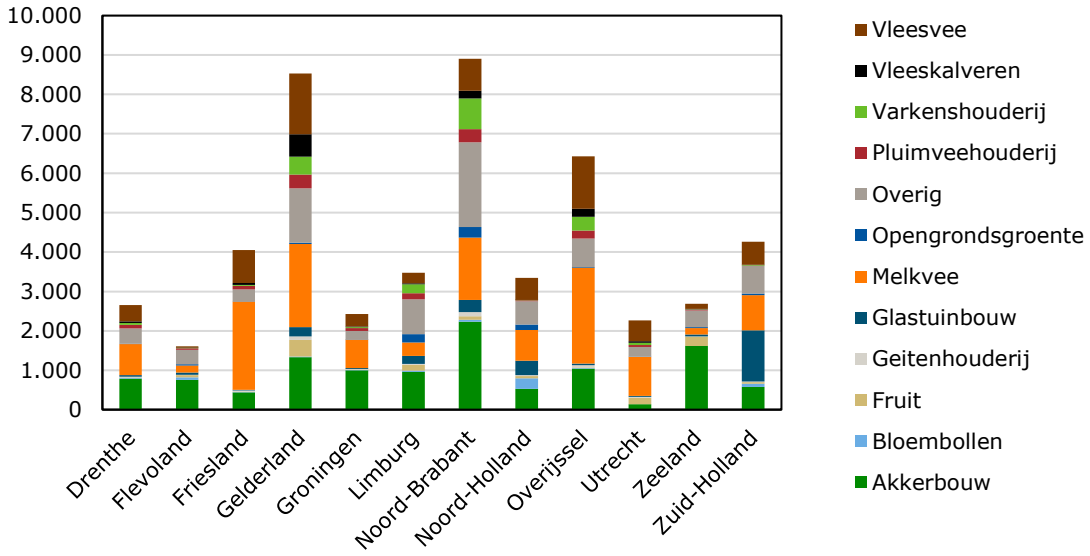
3 SVC+ primaire sector

In dit hoofdstuk wordt de toegevoegde waarde in 2023 van de primaire sectoren in beeld gebracht. De volgende sectoren worden belicht: (1) akkerbouw, (2) bloembollen, (3) fruit, (4) geitenhouderij, (5) glastuinbouw, (6) melkvee, (7) opengrondsgroente, (8) overig, (9) pluimveehouderij, (10) varkenshouderij, (11) vleeskalveren en (12) vleesvee.

3.1 Aantal bedrijven

Figuur 3.1 geeft het aantal primaire bedrijven (per provincie) in Nederland in 2023 weer (alle bedrijven uit de Landbouwtelling).[5] In totaal kende Nederland in 2023 50.634 primaire land- en tuinbouwbedrijven. Noord-Brabant en Gelderland zijn de provincies met de meeste bedrijven (respectievelijk 8.898 en 8.527 bedrijven). De provincies Flevoland en Utrecht hebben het minste aantal bedrijven (respectievelijk 1.611 en 2.267 bedrijven).

De melkveehouderij (13.215) en akkerbouw (11.431) zijn de sectoren met de meeste bedrijven in Nederland. De meeste melkveebedrijven zijn te vinden in Overijssel (2.432) en Friesland (2.242). Wat betreft akkerbouw tellen Noord-Brabant (2.235) en Zeeland (1.616) de meeste bedrijven. De bloembollensector en geitenhouderij zijn met respectievelijk 577 en 416 bedrijven de kleinste primaire sectoren in Nederland. De bloembollensector is vooral geconcentreerd in de provincies Noord-Holland (267) en Zuid-Holland (82). De meeste geitenhouderijen zijn te vinden in de provincies Noord-Brabant (104) en Gelderland (90).

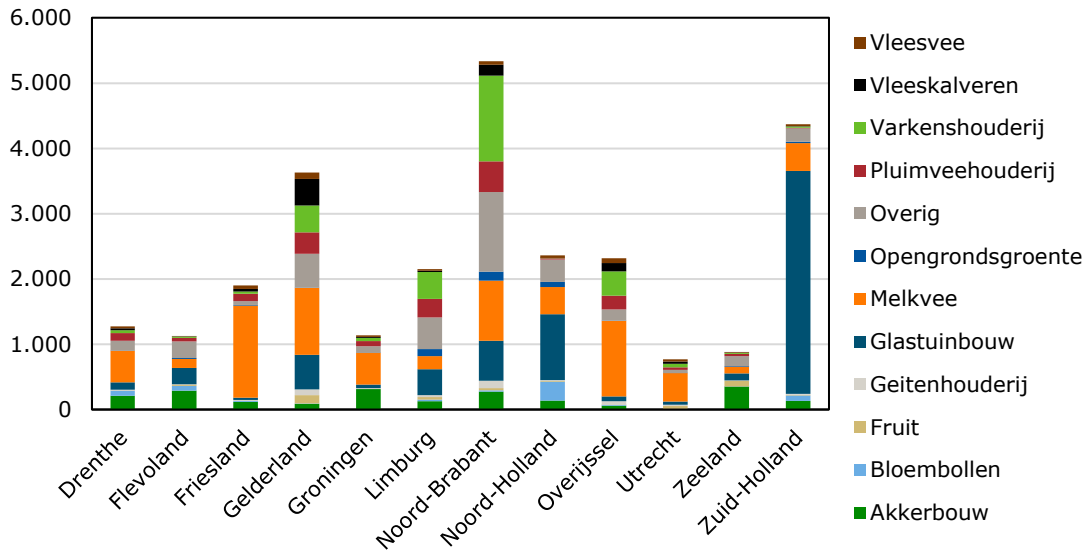
Figuur 3.1 *Aantal primaire bedrijven in Nederland per provincie (alle bedrijven uit de Landbouwtelling 2023). Zie bijlage 2, tabel B2.1 voor de onderliggende cijfers van deze figuur.*

[5] Bij de Landbouwtelling wordt gewerkt met een bepaalde ondergrens. Alleen bedrijven die groter zijn dan die ondergrens zijn in de statistieken van de Landbouwtelling opgenomen. De ondergrens is voor de periode 2000-2009 gedefinieerd als 3 nge (Nederlandse grootte-eenheden) en vanaf 2010 als 3.000 euro SO (Standaardopbrengst, zie hoofdstuk 2 voor een beschrijving van de SO).

3.2 Standaardopbrengst (SO)

Figuur 3.2 laat de Standaardopbrengst (SO, zie hoofdstuk 2 voor een beschrijving) zien voor de primaire sectoren per provincie. Noord-Brabant en Zuid-Holland zijn de provincies met de hoogste SO (respectievelijk 5,3 en 4,4 mld. euro). Utrecht is de provincie met de laagste SO (0,8 mld. euro).

Wat betreft primaire sectoren, zijn de melkveehouderij (7,2 mld. euro) en glastuinbouw (6,7 mld. euro) de grootste. De fruitteelt, geitenhouderij en opengrondsgroente zijn de kleinste primaire sectoren op basis van de SO (ieder afgerond 0,4 mld. euro). Voor de provincie Zuid-Holland geldt dat het merendeel van de SO afkomstig is uit de glastuinbouw (Zuid-Holland kent een grote concentratie glastuinbouwbedrijven). In de provincies Friesland, Overijssel en Utrecht wordt een groot gedeelte van de SO uit de melkveehouderij gehaald. Voor Friesland en Utrecht is meer dan de helft van de SO afkomstig uit de melkveehouderij. In de overige provincies wordt de SO in mindere mate gedomineerd door één specifieke sector.

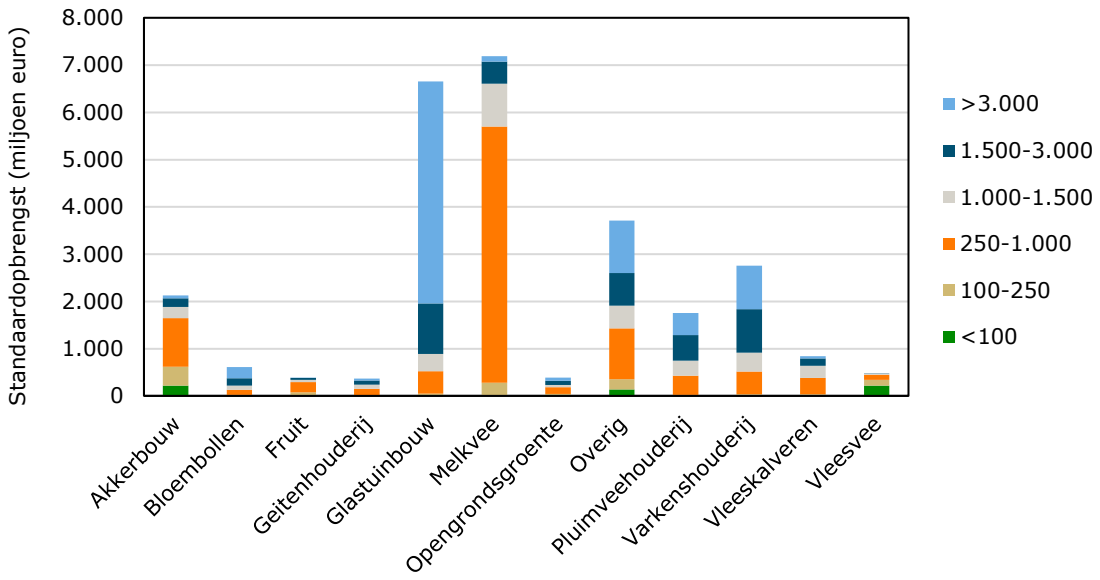

Figuur 3.2 *Standaardopbrengst (SO) primaire sectoren per provincie in miljoen euro (2023). De SO is een maatstaf voor omzet en geeft geen inzicht in de beloning die resteert voor agrarische activiteiten. Zie bijlage 2, tabel B2.2 voor de onderliggende cijfers van deze figuur.*

3.3 Standaardopbrengst (SO) naar grootteklassen

Figuur 3.3 toont de SO naar grootteklassen per sector. Zoals benoemd in paragraaf 3.2, hebben de melkveehouderij en glastuinbouw de hoogste SO. Wanneer deze twee sectoren worden opgedeeld in Standaardopbrengstklassen (SO-klassen), zoals in figuur 3.3, is te zien dat voor glastuinbouw een meerderheid van de SO wordt gegenereerd door bedrijven die vallen in de SO-klasse met meer dan 3 mln. euro. De glastuinbouw is de enige primaire sector waarbij het overgrote deel van de SO wordt gedomineerd door bedrijven in de grootteklasse met meer dan 3 mln. euro SO.

Voor de melkveehouderij geldt dat een meerderheid van de SO wordt gegenereerd door bedrijven die vallen in de SO-klasse tussen de 250.000 euro en 1 mln. euro. Ook in andere sectoren, zoals de akkerbouw en fruitteelt, is een groot gedeelte (om en nabij de helft) afkomstig uit deze SO-klasse. In de overige sectoren is de spreiding tussen SO-klassen groter en is er niet één specifieke SO-klasse die domineert, zoals wel het geval is in de glastuinbouw en melkveehouderij.

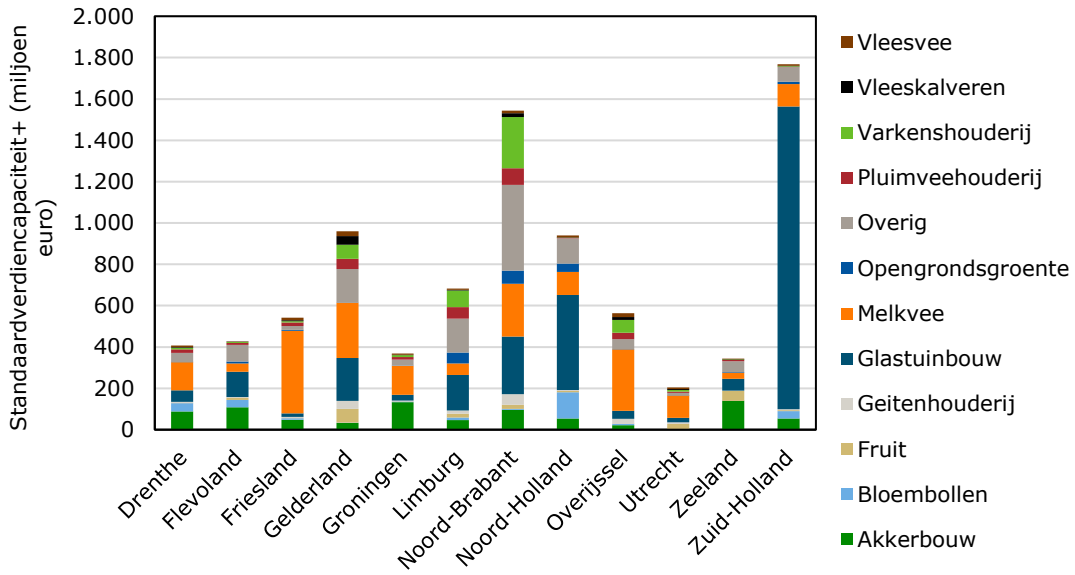

Figuur 3.3 *Aantal SO naar grootteklasse in miljoen euro (2023). Zie bijlage 2, tabel B2.3, voor de onderliggende cijfers van dit figuur.*

3.4 Toegevoegde waarde Standaardverdiencapaciteit+ (SVC+)

Figuur 3.4 laat de Standaardverdiencapaciteit+ (2023) per provincie zien. Omdat het hier over SVC+ gaat, zijn ook inkomsten uit multifunctionele activiteiten en inkomsten die boeren verkrijgen vanuit overheidsbetalingen meegenomen (zie hoofdstuk 2 voor meer informatie over de uitbreiding van SVC van SVC+). Zuid-Holland en Noord-Brabant zijn de provincies met de hoogste SVC+ (respectievelijk 1,8 mld. euro en 1,5 mld. euro). De provincie Utrecht heeft de laagste SVC+ (0,2 mld. euro).

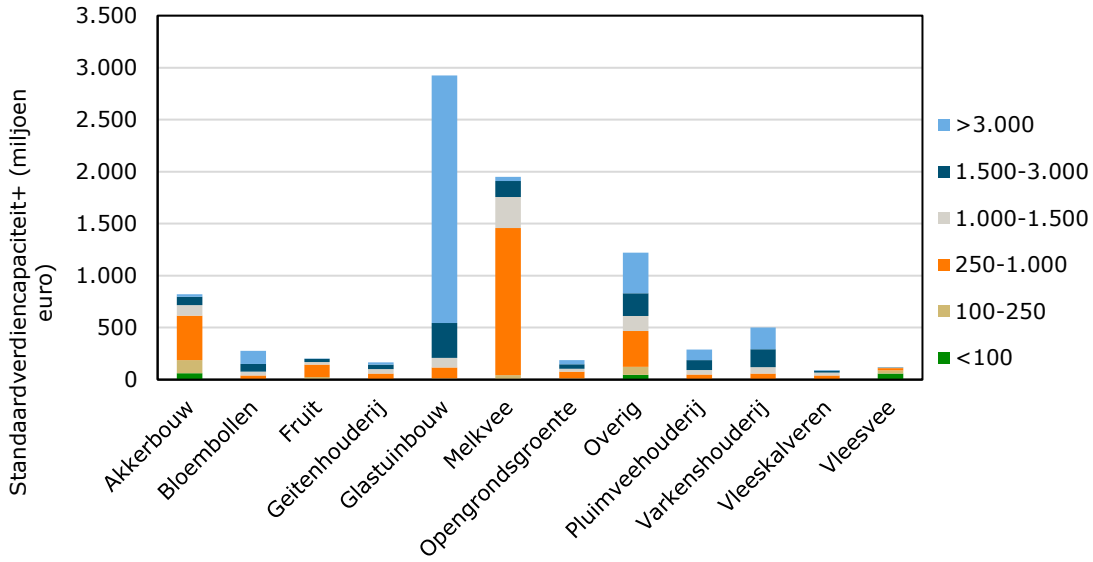
De glastuinbouw (2,9 mld. euro) en de melkveehouderij (1,9 mld. euro) hebben de hoogste SVC+. De vleeskalverhouderij (0,1 mld. euro) is de kleinste sector. Net als bij de SO geldt voor de provincie Zuid-Holland dat het merendeel van de SVC+ afkomstig is uit de glastuinbouw. Voor Friesland, Utrecht en Overijssel geldt dat het merendeel van de SVC+ afkomstig is uit de melkveehouderij. In de overige provincies wordt de SVC+ in mindere mate gedomineerd door één specifieke sector.

Figuur 3.4 *Standaardverdiencapaciteit+ per provincie (2023). Zie bijlage 2, tabel B2.4 voor de onderliggende cijfers van dit figuur.*

3.5 Standaardverdiencapaciteit+ (SVC+) naar SO grootteklasse

Figuur 3.5 toont de SVC+ naar grootteklasse per sector. In de figuur is te zien dat voor glastuinbouw het merendeel van de SO wordt gegenereerd door bedrijven in de SO-klasse boven de 3 mln. euro. De glastuinbouw is de enige primaire sector waarbij het overgrote gedeelte van de SO wordt gedomineerd door bedrijven in deze klasse.

Figuur 3.5 *SVC+ naar SO-grootteklasse in miljoen euro (2023). Zie bijlage 2, tabel B2.5 voor de onderliggende cijfers van dit figuur.*

Voor de melkveehouderij geldt dat een meerderheid van de SO wordt gegenereerd door bedrijven die vallen in de SO-klasse tussen 250.000 euro en 1 mln. euro. Ook in andere sectoren, zoals de akkerbouw en

fruitteelt, is een groot gedeelte (om en nabij de helft) afkomstig uit deze SO-klasse. In de overige sectoren is de spreiding tussen SO-klassen groter en is er niet één specifieke SO-klasse die domineert, zoals wel het geval is in de glastuinbouw en melkveehouderij.

3.6 Concluderende opmerkingen

De toegevoegde waarde voor de Nederlandse primaire sector (rekening houdend met inkomsten uit multifunctionele activiteiten, inkomsten die boeren verkrijgen vanuit overheidsbetalingen en schaalfactoren (SVC+)) is geraamd op 8,7 mld. euro per jaar. Ter vergelijking, de toegevoegde waarde zonder bovengenoemde aanvullingen (SVC) bedraagt 7,2 mld. euro per jaar. De bijdrage van multifunctionele activiteiten, inkomsten die boeren verkrijgen vanuit overheidsbetalingen en schaalfactoren, bedragen respectievelijk 0,1, 0,4 en 1,0 mld. per jaar.

Multifunctionele activiteiten leveren een belangrijke bijdrage aan de omzet. De rapportage *Kijk op multifunctionele landbouw* schat dat de omzet in de multifunctionele landbouw in Nederland in 2020 de grens van de 1 mld. euro is gepasseerd (Van der Meulen et al., 2022a). Op meer dan de helft van de agrarische bedrijven is het aandeel in de omzet uit verbreding minder dan 10%. Ruim 15% behaalt in 2020 meer dan 50% omzet uit verbreding (Van der Meulen et al., 2022b). Uit eerdere studies blijkt ook dat bedrijven met verbredingsactiviteiten beschikken over meer onbetaalde arbeid (Van der Meulen et al., 2022b). In termen van toegevoegde waarde is de bijdrage van multifunctionele landbouw een stuk lager. In de huidige rapportage is dit een voorzichtige schatting omdat een deel van de bedrijven het aandeel van multifunctionele activiteiten in de gecombineerde opgave niet vermelden.

Een deel van het inkomen uit multifunctionele activiteiten hangt samen met overheidsbetalingen (bijvoorbeeld ANLb-betalingen in het kader van het GLB). Een andere bijdrage van overheidsbetalingen aan de toegevoegde waarde van de landbouwbedrijven betreft de directe (hectare)betalingen. Deze inkomensoverdrachten dragen direct bij aan de inkomensvorming van de boer.

Door rekening te houden met de schaalfactoren (inclusief de begrenzingen), komt de totale toegevoegde waarde voor de primaire landbouw in Nederland circa 14% hoger uit dan wanneer geen rekening met schaal zou zijn gehouden. Waarschijnlijk is dit nog een voorzichtige schatting (bij de hantering van een ruimere afkapgrens zou de toegevoegde waarde nog verder toenemen, omdat vooral de grotere bedrijven dan een hogere toegevoegde waarde zouden realiseren).

Er zijn grote verschillen in de toegevoegde waarde tussen provincies en sectoren. Zuid-Holland en Noord-Brabant zijn de provincies met de hoogste SVC+ (respectievelijk 1,8 mld. euro en 1,5 mld. euro). De sectoren glastuinbouw (2,9 mld. euro) en de melkveehouderij (1,9 mld. euro) zijn de sectoren met de hoogste SVC+. Niet alleen provincies verschillen, maar ook gebieden in provincies verschillen met betrekking tot structuur en plannen (zie ter illustratie daarvan bijlage 3, waarin de SVC+-methodiek is toegepast op 3 pilotgebieden).

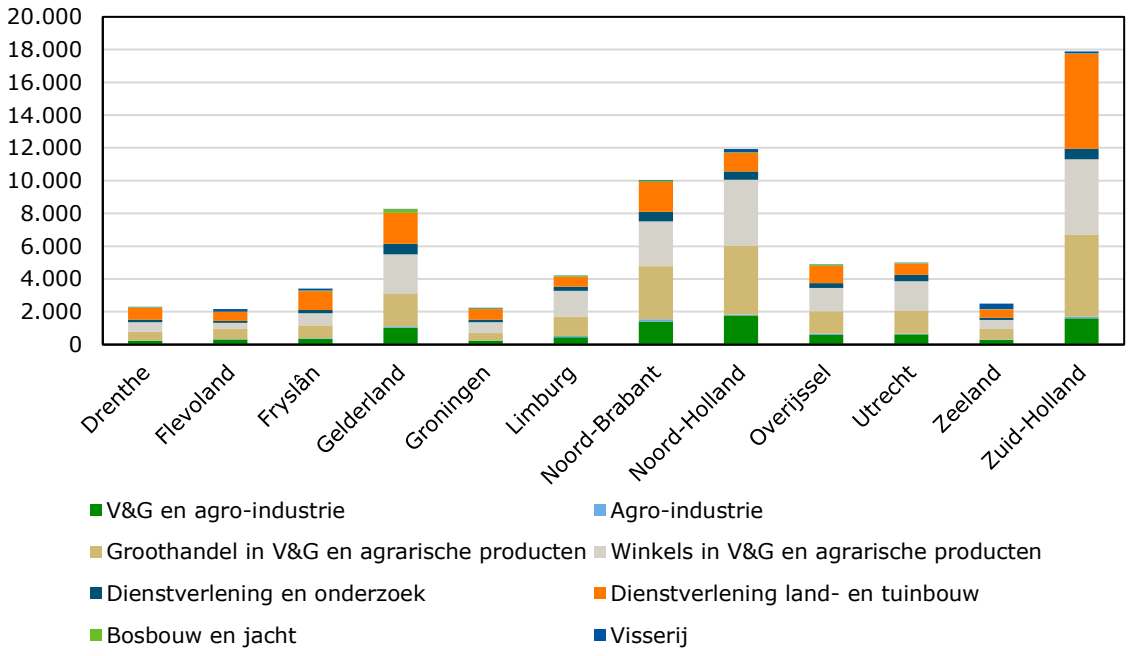
4 Toegevoegde waarde keten en agrocomplex

In dit hoofdstuk wordt de toegevoegde waarde van het aan de landbouw gerelateerde agrocomplex in beeld gebracht. De primaire sector valt hierbuiten. In dit hoofdstuk wordt de volgende categorieën van bedrijven belicht: (1) visserij, (2) bosbouw en jacht, (3) dienstverlening land- en tuinbouw, (4) dienstverlening en onderzoek, (5) winkels in voedings- en genotmiddelen (V&G) en agrarische producten, (6) groothandel in V&G en agrarische producten, (7) agro-industrie en (8) V&G- en agro-industrie.

4.1 Aantal bedrijven

Figuur 4.1 toont per provincie het aantal bedrijven voor de voedings- en genotmiddelen (V&G) en overige sectoren. Daarbij gaat het om bedrijven die gerelateerd zijn aan agrarische productie. Uit de figuur kan worden opgemaakt dat de provincie Zuid-Holland het meeste aantal bedrijven (17.883) kent buiten de primaire sector, gevolgd door Noord-Holland (11.941) en Noord-Brabant (10.040). De provincies Flevoland (2.154), Groningen (2.241) en Drenthe (2.286) hebben het minst aan bedrijven buiten de primaire sector.

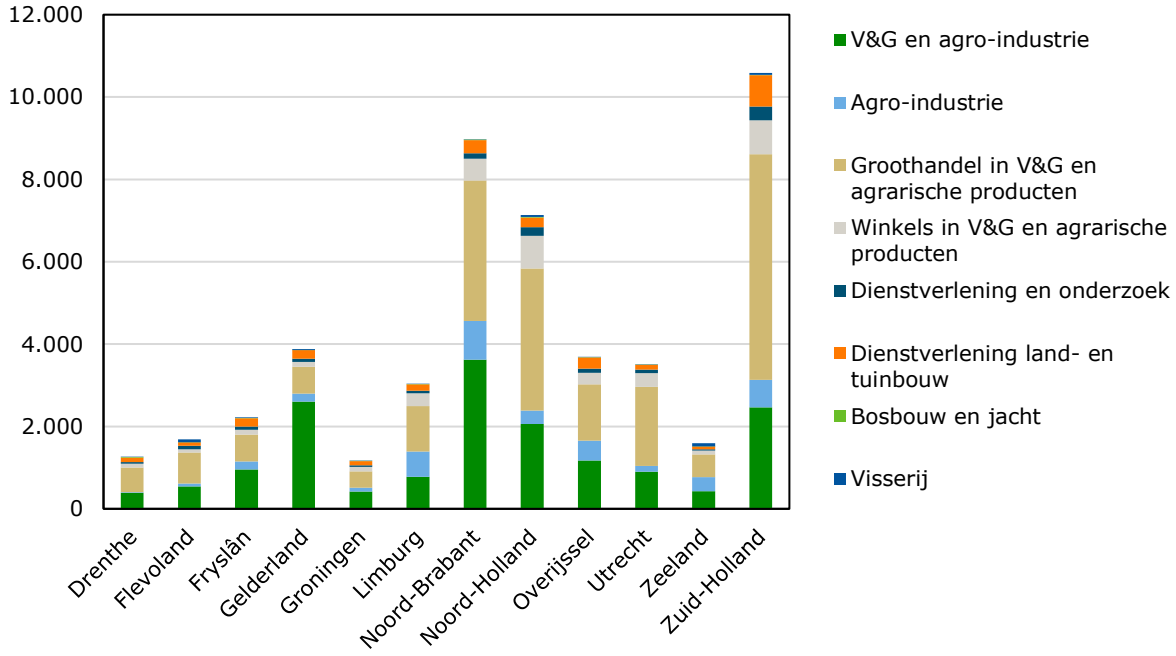
Het aantal bedrijven in de categorie *Dienstverlening en onderzoek* (zoals veterinaire diensten) evenals de categorieën *Visserij* en *Bosbouw en jacht* is relatief beperkt ten opzichte van andere categorieën zoals *Dienstverlening land- en tuinbouw*, *Winkels in V&G en agrarische producten* (bijvoorbeeld winkels die benodigdheden voor de veehouderij en akkerbouw verkopen) en *Groothandel in V&G en agrarische producten*.

Figuur 4.1 *Aantal bedrijven voor de voedings- en genotmiddelen (V&G) en overige sectoren per provincie (2022). Zie bijlage 4, tabel B4.1 voor de onderliggende cijfers van deze figuur.*

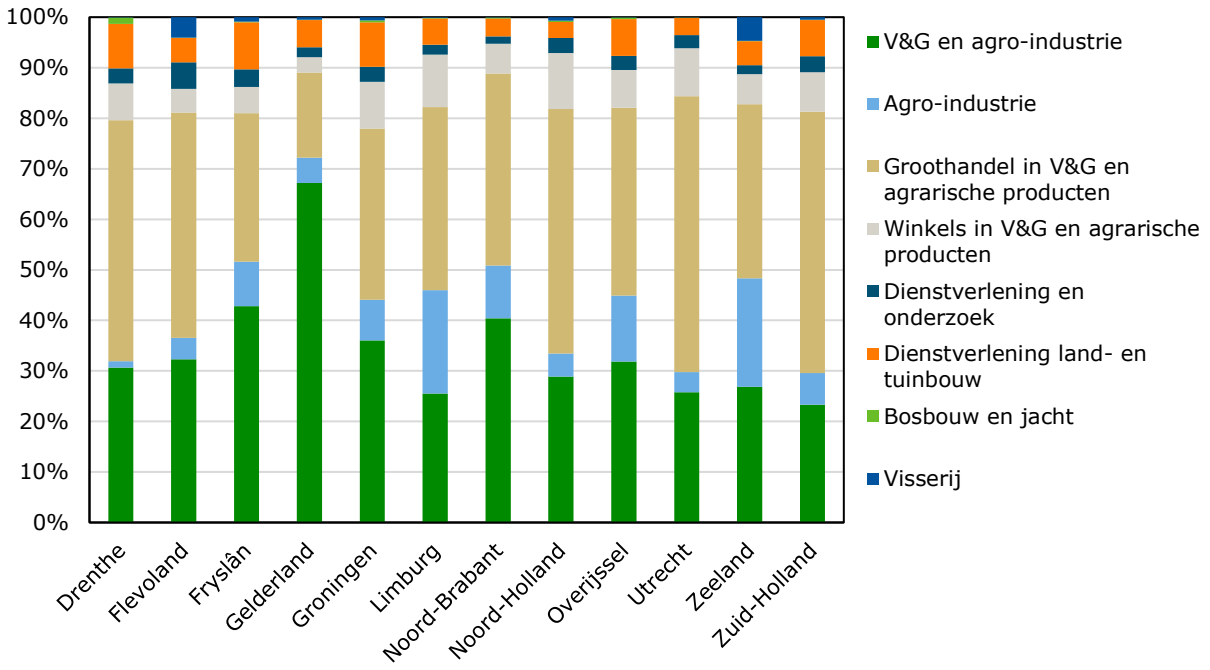
4.2 Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde in de primaire sector is bepaald via de SVC+-methodiek en kwam al aan bod in het vorige hoofdstuk. In deze paragraaf wordt daarom alleen ingegaan op de toegevoegde waarde van het agro-complex, ofwel het aan de landbouw gerelateerde agrocomplex (zie voor details ook hoofdstuk 2). Figuur 4.2 toont per provincie de geschatte gerealiseerde toegevoegde waarde voor de voedings- en genotmiddelen sector en andere schakels in de keten.

Figuur 4.2 *Toegevoegde waarde van het agro-complex per provincie (2022). Zie bijlage 4, tabel B4.2 voor de onderliggende cijfers van deze figuur.*

Figuur 4.2 laat zien dat de categorie *Groothandel in V&G en agrarische producten* in alle provincie voor een groot gedeelte van de toegevoegde waarde staat evenals de categorie *V&G en agro-industrie*. Categorieën zoals *Bosbouw en jacht*, *Visserij* en *Dienstverlening en onderzoek* staan voor een minder groot gedeelte van de toegevoegde waarde van het agro-complex. De relatieve omvang van de categorie *Agro-industrie* verschilt aanzienlijk per provincie (zie figuur 4.3 en de tabel hieronder). Hetzelfde geldt voor de categorie visserij (de toegevoegde waarde voor deze categorie is groter voor kunstprovincies).

Figuur 4.3 *Toegevoegde waarde (relatief) van het agrocomplex per provincie (2022). Zie bijlage 4, tabel B4.2 voor de onderliggende cijfers van deze figuur.*

In de onderstaande tabel wordt, als aanvulling op de voorgaande figuren, de toegevoegde waarde gegeven als bedrag inclusief en exclusief de groothandels en winkels in V&G-producten (ruime definitie). Van die laatste kan worden beargumenteerd dat deze wat losstaan van de ontwikkelingen in de primaire sector en meer door de lokale vraag (winkels) en dienstverlening (groothandel) worden bepaald. De groothandels en winkels in V&G-producten maken samen ruim de helft van de toegevoegde waarde van het agrocomplex in een ruimere definitie uit. De totale toegevoegde waarde van het agrocomplex is volgens de ruime definitie ruim 51 mld. euro en volgens de enge definitie 25,6 mld. euro.

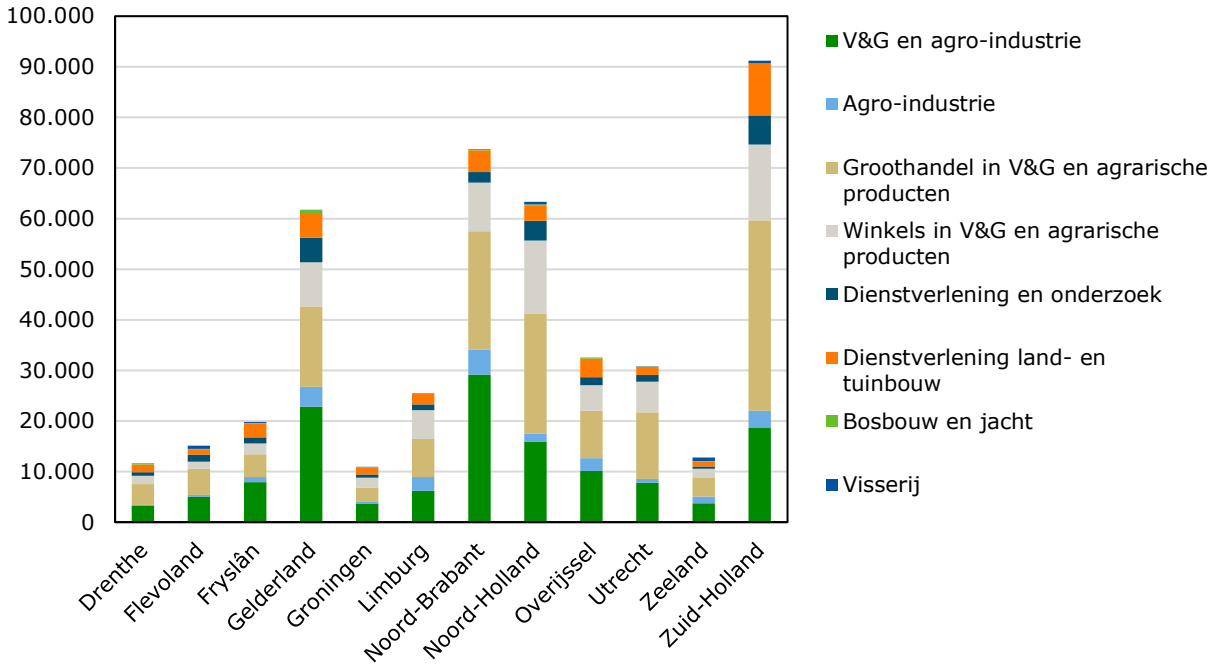
Tabel 4.1 *Toegevoegde waarde per provincie (2022) in miljoen euro*

	DR	FL	FR	GD	GR	LB	NB	NH	OV	UT	ZL	ZH	Totaal
Toegevoegde waarde keten	1.262	1.684	2.225	6.827	1.172	3.034	8.974	7.134	3.687	3.505	1.594	10.588	51.686
Waarvan V&G en agro-industrie (%)	31	32	43	38	36	26	40	29	32	26	27	23	32
Toegevoegde waarde (exclusief groothandel/winkels in V&G-producten)	568	854	1.454	4.031	667	1.620	5.034	2.887	2.041	1.256	951	4.281	25.645

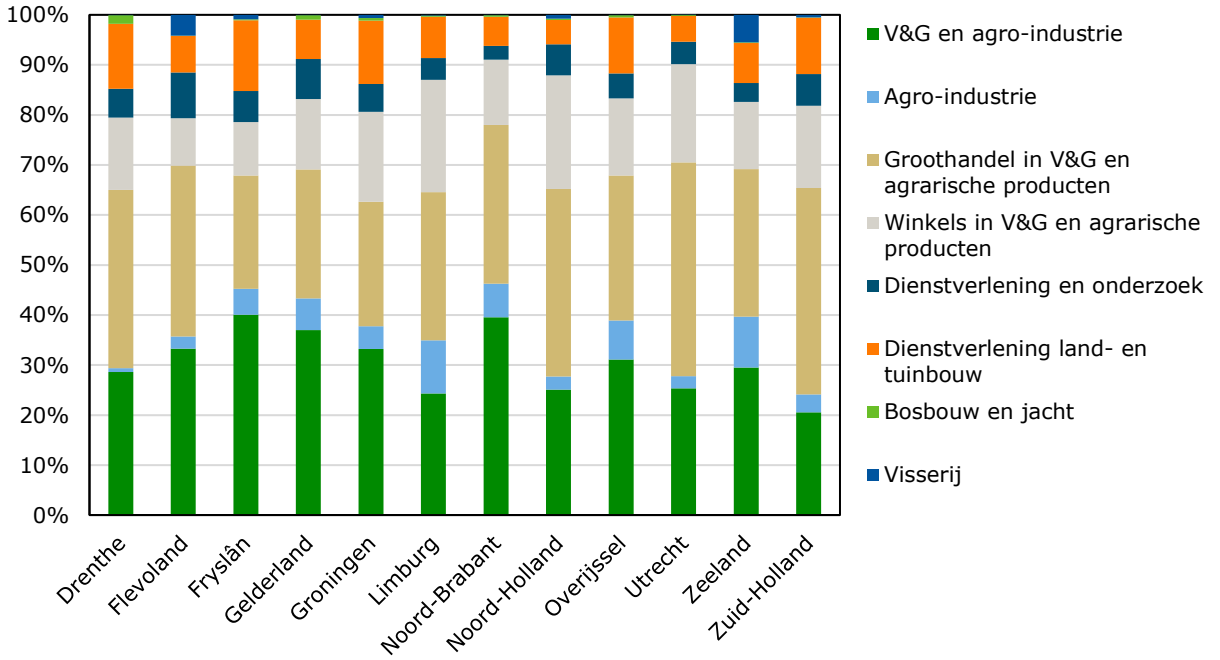
4.3 Aantal arbeidsplaatsen

Deze paragraaf focust op het aantal arbeidsplaatsen in de provinciale agrocomplexen. Figuur 4.3 toont per provincie het aantal arbeidsplaatsen voor de voedings- en genotmiddelensector en overige tot het agrocomplex gerekende schakels in de keten (buiten de primaire sector). Uit deze figuur kan worden opgemaakt dat van alle provincies Zuid-Holland de meeste arbeidsplaatsen biedt (91.215), gevolgd door Noord-Brabant (73.736) en Noord-Holland (63.306). De provincies Groningen (10.966), Drenthe (11.594) en Zeeland (12.760) kennen het minst aantal arbeidsplaatsen.

Het meeste aantal arbeidsplaatsen is te vinden in de categorie Groothandel in V&G en agrarische producten (151.060 voor heel Nederland), gevolgd door *V&G en agro-industrie* (134.402) en *Winkels in V&G en agrarische producten (73.374)*. De categorieën *Bosbouw en jacht* (1.549), Visserij (2.711) en *Agro-industrie* (23.080) leveren het minste aantal arbeidsplaatsen. De relatieve omvang van deze laatste categorie verschilt aanzienlijk per provincie (zie figuur 4.4).

Figuur 4.4 *Aantal arbeidsplaatsen voor de voedings- en genotmiddelensector en overige tot het agrocomplex gerekende sectoren (2022). Zie bijlage 4, tabel B4.3 voor de onderliggende cijfers van deze figuur.*

Figuur 4.5 *Aantal arbeidsplaatsen (relatief) voor de voedings- en genotmiddelen sector en overige tot het agrocomplex gerekende sectoren (2022). Zie bijlage 4, tabel B4.3 voor de onderliggende cijfers van deze figuur.*

4.4 Concluderende opmerkingen

De totale toegevoegde waarde van het agrocomplex in de ruime definitie bedraagt 51,7 mld. euro en volgens de enge definitie 25,6 mld. euro. In het kader van mate van samenhang met de primaire sector lijkt vooral de enge definitie relevant omdat daarin de directe verwerking is meegenomen, maar ketenschakels die 'dichter op de consument/eindverbruiker' zijn weggelaten, met de redenering dat die waarschijnlijk minder gevoelig zijn voor interventies die de primaire sector raken.

Provincies met een relatief hoge met de primaire sector samenhangende toegevoegde waarde zijn Gelderland, Noord Brabant, Noord Holland en Zuid Holland (tezamen hebben ze een aandeel van circa twee derde in de totale toegevoegde waarde van het Nederlandse agrocomplex). Provincies met een relatief laag aandeel in de totale toegevoegde waarde van het Nederlandse agrocomplex zijn Drenthe, Flevoland, Groningen, Zeeland en Utrecht (elk met een aandeel van 5% of minder).

5 Discussie en conclusies

5.1 Discussie

In deze rapportage is de toegevoegde waarde van de primaire sector via een SVC+ mappingsprocedure voor elk bedrijf bepaald en vervolgens opgeschaald naar de toegevoegde waarde op gebiedsniveau (provincie). Ook is de toegevoegde waarde van de toeleverende en verwerkende industrie op provincieniveau geraamd, rekening houdend met directe (op provincie niveau) en indirecte effecten (buiten de provincie).

Met de uitgewerkte methode kan een economische impactanalyse van de provinciale gebiedsprogramma's uitgevoerd worden. De detaillering van de analyse is sterk afhankelijk van de mitigerende milieumaatregelen in provinciale of andere gebiedsprogramma's. Hoe duidelijker de milieumaatregelen aangrijpen op het individuele bedrijf, hoe beter een analyse van de effecten mogelijk is. Met behulp van aanvullende gegevens met betrekking tot aard van aanvullende maatregelen kan vervolgens een globale inschatting worden gemaakt van de toegevoegde waarde van de primaire sector en keten.

De effecten van gebiedsprogramma's op de toegevoegde waarde van de primaire sector en keten zijn afhankelijk van de gekozen maatregelen. Onderscheid is daarbij nodig tussen de vastgestelde maatregelen uit het 7e Actieprogramma Nitraatrichtlijn, de derogatiebeschikking en het GLB-NSP dat per 1 januari 2023 is ingegaan (alleen directe betalingen-deel) en de aanvullende maatregelen die zeer divers en sectorspecifiek zijn. Daarnaast zijn de economische effecten van zowel vastgestelde als aanvullende maatregelen ook afhankelijk van instrumenten (markt en overheid) om de verduurzaming te faciliteren en economisch ook haalbaar te maken. Voor de melkveehouderij en akkerbouw zijn verschillende maatregelen en maatregelpakketten in combinatie met instrumenten geanalyseerd (Jongeneel et al., 2024). Hetzelfde geldt voor een achttal overige sectoren (Vissers et al., 2023b). De berekende effecten op de economische kengetallen (met name inkomensverandering) in beide studies maken het mogelijk om voor die specifieke maatregelen het effect op de toegevoegde waarde te kunnen bepalen. De studies omvatten ook nieuwe activiteiten die los staan van gebiedsprogramma's (bijvoorbeeld eco-regelingactiviteiten afkomstig uit het GLB), omdat deze activiteiten relevant zijn voor het toekomstig verdienmodel van bedrijven.

Er zijn verschillende instrumenten om de transitie met een economisch perspectief te faciliteren. Daarbij zijn 5 hoofdgroepen van instrumenten van belang: de markt, subsidiering van niet-productieve investeringen, betalingen voor ecosysteemdiensten, afwaardering van grond en overige instrumenten. Uit de verkenning die in de studie van Jongeneel et al. (2024) is gemaakt voor de potentie van de instrumenten om emissies te reduceren, en de mogelijkheden voor de intensiteit waarmee ze kunnen worden ingezet, komt naar voren dat een combinatie van deze instrumenten mogelijkheden bieden om een economisch perspectief te creëren. Daarbij zijn er ook vrijheidsgraden om met de instrumentenmix te variëren en gericht ontwikkelpaden te ondersteunen (Jongeneel et al., 2024).

Er zijn veel onzekerheden en onduidelijkheden over allerlei keuzes ten aanzien van maatregelpakketten en aanvullend beleidsinstrumentarium. Dit vergt nog een aantal onderzoeks- en uitwerkingsstappen die op dit moment niet verder kunnen worden gebracht door ontbrekende informatie.

De PPLG's zijn namelijk nog niet concreet genoeg om de effecten op de toegevoegde waarde per provincie te kunnen analyseren. Wel is duidelijk dat er verschillen zijn tussen de opgaves die verschillende provincies zullen hebben (zie ter illustratie de ervaringen met de drie pilots uit bijlage 3). Hoge ammoniakemissies en stikstofdepositie op natuur komen voor bij de veehouderij in het midden en zuidoosten van Nederland. Ook voor klimaat liggen er in deze gebieden grote uitdagingen, alsmede in het veenweidegebied waar door veenoxidatie veel broeikasgassen worden geproduceerd. Op de droge zand- en lössgronden zijn er grote uitdagingen voor grondwaterkwaliteit en -kwantiteit. Dit hangt samen met de gevoeligheid van deze gronden voor droogte en uitspoeling, zeker als er gewassen als mais, aardappels en groenten worden geteeld. De diepe grondwaterstanden en snelle afvoer van water zorgen voor verdroging. De kwaliteit van het

oppervlaktewater staat onder druk in West-Nederland en door uitspoeling van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen in Oost-Nederland (zie Gies et al., 2023 en Ros et al., 2023). De ruimtelijke variatie zorgt ervoor dat regionaal maatwerk nodig is met concrete doelen voor elk gebied en ook met gerichte gebiedsspecifieke interventies om deze doelen te gaan halen.

In de SVC+-methodiek zijn de effecten van de maatregelen op de SVC+ doorgerekend op regionaal niveau. In deze methode is gebruik gemaakt van informatie uit de Gecombineerde Opgave. Een voordeel van deze aanpak is dat in de Gecombineerde Opgave alle landbouwbedrijven zijn opgenomen. Hierdoor zijn de in de analyse opgenomen bedrijven representatief voor het pilotgebied. Een nadeel van deze aanpak is dat een doorrekening op individueel bedrijfsniveau niet mogelijk is vanwege privacy-beperkingen.

5.2 Conclusies

Om de economische impact van provinciale gebiedsprogramma's voor de primaire landbouwsector in kaart te brengen is de ontwikkelde methodiek met de aangepaste SVC+-indicator goed te gebruiken voor beleidsmatige afwegingen op gebiedsniveau, maar niet geschikt voor individuele bedrijfssituaties (afweging keuzes op een individueel bedrijfsniveau).

De methodiek omvat al een set van afzonderlijke maatregelen en een drietal maatregelenpakketten (namelijk de vastgestelde maatregelen, vastgestelde maatregelen + grondgebonden maatregelen, en vastgestelde maatregelen + stal- en managementmaatregelen). De SVC+-methodiek inclusief set van maatregelen is goed toepasbaar gebleken en voorziet in een behoefte. Dit bleek uit de betrokkenheid en actieve interactie met de betreffende vertegenwoordigers van drie provincies waar pilots plaatsvonden.

De nulmeting van de toegevoegde waarde voor de primaire sector (rekening houdend met inkomsten uit multifunctionele activiteiten, inkomsten die boeren verkrijgen vanuit overheidsbetalingen en schaalfactoren (SVC+)) is geraamd op 8,7 mld. euro in 2023. De totale toegevoegde waarde van het agrocomplex in de ruime definitie bedraagt 51,7 mld. euro en volgens de engere definitie 25,6 mld. euro in 2022. Provincies met een relatief hoge met de primaire sector samenhangende toegevoegde waarde zijn Gelderland, Noord-Brabant, Noord-Holland en Zuid-Holland (samen hebben ze een aandeel van circa twee derde in de totale toegevoegde waarde van het Nederlandse agrocomplex). Provincies met een relatief laag aandeel in de totale toegevoegde waarde van het Nederlandse agrocomplex zijn Drenthe, Flevoland, Groningen, Zeeland en Utrecht (elk met een aandeel van 5% of minder).

Bronnen en literatuur

Berkum, S. van, Hoste, R., Verhoog, D. (2025) Sociaaleconomische effecten van het Programma Stikstofreductie en Natuurverbetering– gevolgen voor arbeid en materiele welvaart. Wageningen, WUR-PBL.

Gies, E., T. Cals, P. Groenendijk, H. Kros, T. Hermans, J.P. Lesschen, L. Renaud, G. Velthof en J.-C. Voogd, 2023. Scenariostudie naar doelen en doelrealisatie in het kader van het Nationaal Programma Landelijk Gebied; Een integrale verkenning van regionale water-, klimaat- en stikstofdoelen en maatregelen in de landbouw. Wageningen, Wageningen Environmental Research, Rapport 3236.

Jongeneel, R., 2023. Interne notitie melkprijs, SO en relatie omvang. Wageningen Economic Research.

Jongeneel, R., M. van Asseldonk, C. Daatselaar, A. Greijdanus, J. Helming en L. Vissers, 2024. Uitwerking bedrijfstypen voor duurzame landbouw: melkveehouderij en akkerbouw. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2024-001.

Meulen, H. van der, J. Jager, D. de Jong, R. Stokkers, G. Venema en M. Vijn (2022a). Kijk op multifunctionele landbouw: Omzet 2007-2020. (Rapport / Wageningen Economic Research; No. 2022-037). Wageningen Economic Research. https://doi.org/10.18174/568136

Meulen, H. van der, M. van Asseldonk en J. Jager (2022b). Effect van verbredingsactiviteiten op het inkomen in de land- en tuinbouw. (Rapport / Wageningen Economic Research; No. 2022-126). Wageningen Economic Research. https://doi.org/10.18174/579406

Rijksoverheid, 2022. Gebiedsgerichte en samenhangende aanpak landelijk gebied. https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/aanpak-stikstof-natuur-water-en-klimaat/gebiedsgerichte-en-samenhangende-aanpak-landelijk-gebied

Ros, G., W. de Vries, R. Jongeneel en M. van Ittersum (2023). Gebieds- en bedrijfsgerichte handelingsperspectieven voor een duurzame landbouw in Nederland. Wageningen, WUR.

Vissers, L., M. van Asseldonk, C. Daatselaar, J. Jager, R. Jongeneel, M. Groot, J. Helming, P. van Horne en R. Hoste (2024). Uitwerking bedrijfstypen voor duurzame landbouw: dierlijke en plantaardige sectoren. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2024-024.

Wisman, A. (2021). NSO-typering agrarische bedrijven 2021: Normen en uitgangspunten bij typering agrarische bedrijven in Nederland. Wageningen, Wageningen Economic Research, Nota 2022-068.

Wisman, A. en J. Roskam (2022). NSO-typering agrarische bedrijven 2021: Normen en uitgangspunten bij typering agrarische bedrijven in Nederland. Wageningen, Wageningen Economic Research, Nota 2023-100.

Bijlage 1 Schaalfactoren en SVC

Om de schaalfactoren te bepalen zijn een aantal opeenvolgende stappen uitgevoerd:

- Samenstellen dataset op basis van het Bedrijveninformatienet met informatie over de structuur en economische kenmerken van bedrijven in de afgelopen vijf jaar (2018-2022), inclusief schaalgrootte indicatoren (SO, hectare, aantal dieren)
- Berekenen van de gemiddelde totale kosten (per hectare of per dier)
- Schatten schaalelasticiteit per sector met behulp van regressieanalyse, met de gemiddelde kosten (per hectare of per dier) als afhankelijk variabele en een constante en schaalindicatoren als onafhankelijke variabelen:
  - Om voor jaar-effecten te corrigeren, zijn jaardummies gebruikt.
  - Er zijn verschillende regressiemodelen geschat (waaronder een met originele en een met logaritmische data).
  - Functionele vorm: er is rekening gehouden met een niet-lineaire (curvature) factor door in de modelspecificatie ook een kwadratische term van de schaalfactor op te nemen.

De bepaalde schaalelasticiteiten zijn gebruikt om per sector een kostencurve te calibreren, uitgaande van het gemiddelde bedrijf dat (wat betreft schaal) als standaard wordt gebuikt voor de SVC-coëfficiënt-bepaling. Daarvoor is gebruikgemaakt van een specificatie met een constant-elasticity-curve. De resultaten van die analyse zijn vervolgens vertaald in schaalspecifieke SVC-coëfficiënten.

Tabel B1.1 geeft een overzicht van de geschatte schaalelasticiteiten per sector. Alle elasticiteiten hebben het verwachte teken: als de schaal toeneemt dalen de gemiddelde (totale) kosten per eenheid van de bedrijfsomvang. De absolute elasticiteiten zijn kleiner dan 1 en dat duidt op een inelastische respons. Met andere woorden als de bedrijfsomvang (schaal) met 1% stijgt dan dalen de kosten (vergelijk de L-vormige kostencurve uit hoofdstuk 2), maar minder dan proportioneel, of wel met minder dan 1%. Uit deze inelastische reactie mag echter geen verkeerde conclusie worden getrokken, alsof de schaalfactor beperkt is en er niet veel toe zou doen. De gemiddelde schaalelasticiteit is 0,69 en dat betekent nog steeds een fors positief effect op de marge of SVC-coëfficiënt voor grotere bedrijven.

Tabel B1.1 *Schaalelasticiteiten (uitkomsten van regressieanalyse)*

Sector	Schaalelasticiteit
Melkvee	-0,91
Vleeskuikens	-0,82
Leghennen	-0,72
Melkgeiten	-0,45
Varkens	-0,55
Kalveren	-0,65
Akkerbouw	-0,75
Bloembollen	-0,48
Fruit	-0,70
Glastuinbouw	-0,86
Vollegrondsgroenten	-0,74

Voor de schatting is gebruikgemaakt van een random-effect GLS-schatter (STATA). Het aantal observaties verschilt per sector en varieerde van 118 tot 1.553 waarnemingen (in de periode 2018-2022). De schaal-parameter is in de dubbel-logaritmische specificatie consequent als statistisch significant geschat. De verklaarde variantie ('R-square overall') varieerde overwegend van 0,25 tot 0,68 met als lage uitzonderingen fruit (0,03) en glastuinbouw (0,05). Naast de schaalfactoren zijn er dus nog andere factoren die van belang zijn om het verloop van de gemiddelde totale kosten (en daarvan afgeleid de SVC-coëfficiënt) te bepalen.

Omdat er onzekerheid is over het verloop van de gemiddelde totale kostencurve bij toenemende schaalgroottes, is voor de praktische berekeningen besloten om de aanpassing in de SVC als gevolg van de schaal te beperken. Bij een schaalomvang van 1,5 keer die van het standaardbedrijf wordt de SVC verder constant gehouden. Bij nog grotere bedrijven is er misschien nog sprake van verdergaande schaalvoordelen, maar vanwege de onzekerheid daarover is voor zulke grote bedrijven de SVC van 1,5 keer standaardbedrijf aangehouden. Ook voor kleinere bedrijven is met een ondergrens gewerkt (van 0,5 keer de omvang van het standaardbedrijf). Door rekening te houden met de schaalfactoren (inclusief de begrenzingen) komt de totale SVC voor de landbouw in Nederland circa 9% hoger uit dan wanneer geen rekening met schaal zou zijn gehouden. Waarschijnlijk is dit nog een voorzichtige schatting (bij de hantering van een ruimere afkapgrens zou de SVC nog verder toenemen, omdat vooral de grotere bedrijven dan een hogere SVC zouden scoren).

Bijlage 2 Tabellen toegevoegde waarde primaire sector

Deze bijlage geeft de onderliggende cijfers weer van de tabellen weergegeven in hoofdstuk 3.

Tabel B2.1 *Aantal primaire bedrijven per provincie en sector (2023)*

	DR	FL	FR	GL	GR	LB	NB	NH	OV	UT	ZL	ZH	Totaal
Akkerbouw	790	756	444	1.330	1.002	959	2.235	532	1.042	143	1.616	582	11.431
Bloembollen	23	69	6	19	8	34	44	267	20	0	5	82	577
Fruit	9	55	9	419	7	147	93	60	12	158	232	38	1.239
Geitenhouderij	20	4	31	90	13	22	104	18	61	25	9	19	416
Glastuinbouw	40	57	17	235	30	203	306	364	37	25	50	1.292	2.656
Melkvee	784	178	2.242	2.109	719	343	1.585	781	2.432	992	159	891	13.215
Opengrondsgroente	8	33	8	35	5	213	269	139	18	9	26	47	810
Overig	389	369	299	1.381	218	878	2.149	596	720	243	418	692	8.352
Pluimveehouderij	94	44	87	349	66	160	331	17	201	46	26	7	1.428
Varkenshouderij	48	10	26	453	31	228	783	8	352	54	12	21	2.026
Vleeskalveren	38	6	48	566	17	18	193	2	205	44	2	4	1.143
Vleesvee	415	30	833	1.541	311	267	806	564	1.328	528	131	587	7.341

Tabel B2.2 *Standaardopbrengst (SO) primaire sectoren per provincie in miljoen euro (2023)*

	DR	FL	FR	GD	GR	LB	NB	NH	OV	UT	ZL	ZH	Totaal
Akkerbouw	212	290	119	92	314	128	276	139	59	5	353	136	2.125
Bloembollen	78	74	14	5	7	27	18	289	15	0	2	83	612
Fruit	2	22	1	127	2	36	37	14	2	49	87	9	387
Geitenhouderij	13	5	17	86	7	32	110	9	56	20	3	12	369
Glastuinbouw	116	248	34	529	56	395	617	1.012	70	50	111	3.418	6.655
Melkvee	485	135	1.411	1.026	482	202	920	414	1.155	436	103	422	7.191
Opengrondsgroente	1	16	8	3	2	108	135	78	5	1	7	21	387
Overig	149	256	60	521	100	482	1.218	344	173	51	156	204	3.714
Pluimveehouderij	117	51	113	324	81	285	474	21	208	39	32	10	1.757
Varkenshouderij	46	21	34	415	48	414	1.309	4	374	51	17	23	2.756
Vleeskalveren	26	5	41	405	16	15	166	1	129	37	1	3	845
Vleesvee	32	3	52	96	24	24	54	39	71	32	13	31	472

Tabel B2.3 *Aantal SO naar grootteklasse in miljoen euro (2023)*

	<100	100-250	250-1000	1000-1500	1500-3000	>3000
Akkerbouw	218,3	397,0	1.030,7	240,4	180,7	57,6
Bloembollen	2,8	18,5	110,6	84,4	156,8	239,1
Fruit	16,9	58,6	219,7	42,4	42,8	6,3
Geitenhouderij	1,5	5,2	142,1	89,0	86,3	44,8
Glastuinbouw	8,0	42,1	473,9	363,7	1.073,3	4.693,5
Melkvee	12,6	269,5	5.420,6	903,7	468,9	116,0
Opengrondsgroente	11,4	29,2	143,2	50,5	82,6	70,3
Overig	139,2	217,3	1.076,2	481,0	687,6	1.112,6
Pluimveehouderij	2,1	17,5	411,8	316,6	541,6	467,1
Varkenshouderij	4,2	33,0	477,3	401,5	917,5	922,8
Vleeskalveren	5,4	27,5	347,3	257,5	157,6	49,4
Vleesvee	218,3	119,2	108,4	20,3	6,0	0,0

Tabel B2.4 *Standaardverdiencapaciteit+ per provincie in miljoen euro (2023)*

	DR	FL	FR	GL	GR	LB	NB	NH	OV	UT	ZL	ZH	Totaal
Akkerbouw	88	109	48	32	133	46	95	54	21	2	139	54	820
Bloembollen	40	34	7	2	3	12	6	128	7	0	1	36	277
Fruit	1	12	0	66	1	18	20	6	0	25	48	4	202
Geitenhouderij	6	3	7	39	3	15	50	4	25	9	1	5	166
Glastuinbouw	55	123	17	208	29	173	279	460	38	22	57	1.465	2.926
Melkvee	136	40	400	268	139	56	254	112	298	108	30	108	1.948
Opengrondsgroente	1	9	5	1	1	53	63	40	2	0	3	11	187
Overig	45	81	18	161	29	164	416	122	47	13	54	71	1.219
Pluimveehouderij	18	9	17	50	13	56	79	3	31	5	5	2	288
Varkenshouderij	7	4	6	67	9	81	248	0	62	8	3	4	501
Vleeskalveren	3	1	5	42	2	2	19	0	14	4	0	0	91
Vleesvee	8	1	12	23	6	6	13	9	18	8	3	8	116

Tabel B2.5 *SVC+ naar grootteklasse in miljoen euro (2023)*

	<100	100-250	250-1000	1000-1500	1500-3000	>3000
Akkerbouw	60,5	125,7	427,7	103,0	77,9	25,0
Bloembollen	0,5	4,4	35,1	34,6	75,9	126,5
Fruit	4,3	18,4	120,2	26,8	28,6	4,2
Geitenhouderij	0,4	1,4	56,5	42,5	42,8	22,3
Glastuinbouw	1,7	9,2	104,2	93,0	335,4	2.382,5
Melkvee	2,1	39,9	1.416,1	298,5	153,5	38,2
Opengrondsgroente	2,6	8,6	65,1	26,7	43,4	40,6
Overig	44,9	76,1	345,1	144,6	218,9	389,9
Pluimveehouderij	0,3	1,9	47,4	41,9	94,0	102,9
Varkenshouderij	0,4	2,8	54,7	61,5	170,5	211,3
Vleeskalveren	0,6	2,7	35,3	28,7	18,1	6,0
Vleesvee	58,2	29,6	22,9	4,2	1,2	0,0

Bijlage 3 Opgedane SVC+-methodiek in drie pilotgebieden

In deze bijlage worden de opgedane ervaringen met de SVC+-methodiek in drie pilotgebieden geanalyseerd. De pilotgebieden verschillen in structuur (overwegend akkerbouw, melkvee of meerdere belangrijke sectoren) en omvang (1 of meerdere gemeentes). De pilots zijn exploratief waarin verschillende maatregelen zijn verkend die door de pilotgebieden zelf zijn aangedragen. Omdat het een verkenning betreft zijn de rekenkundige resultaten niet opgenomen in deze rapportage (het doel is alleen het testen van de toepasbaarheid). De toegevoegde waarde in de keten en het agrocomplex zijn niet geanalyseerd omdat enerzijds de pilotgebieden niet een gehele provincie omvatten (conform methodiek beschreven in hoofdstuk 4) en anderzijds omdat afhankelijkheden tussen provincies alleen kunnen worden berekend als de plannen van alle provincies uitgewerkt zijn.

Proces

De opgedane ervaring is dat het berekenen van de SVC+-effecten een iteratief en interactief proces is. Voor ieder pilotgebied zijn vier (veelal online) opeenvolgende bijeenkomsten georganiseerd met daarbij de volgende onderwerpen: 1) Kennismaking en verkenning/ keuze gebied; 2) Nulmeting en selectie van maatregelen; 3) Effecten van afzonderlijke maatregelen; en 4) Effecten van pakketten van maatregelen. Per pilot waren 2 tot 4 beleidsmakers namens de deelnemende provincies vertegenwoordigd.

In de eerste bijeenkomst zijn de verschillende gebieden verkend op basis van de Gecombineerde opgave (met daarin met name aandacht voor het aantal bedrijven per sector). Niet voor alle pilots was voorafgaande aan de verkenning al een keuze gemaakt betreffende de omvang van het pilotgebied. De uiteindelijke omvang van het pilotgebied varieert van 1 gemeente tot en met 17 gemeentes.

In de bijeenkomst over de nulmeting zijn naast de SO en SVC+ per sector de data ook verder uitgesplitst per SO omvanggroep. Op verzoek zijn ook andere kenmerken bepaald, met name mogelijke opvolger, intensiteit van de productie (bijvoorbeeld GVE/ha), uren weidegang en het aantal biologische bedrijven. De voorgestelde maatregelen volgen uit de eerste conceptversies van de Provinciale Programma's Landelijk Gebied (PPLG's). Waar nodig zijn deze verder geconcretiseerd door de deelnemende provincies.

In de derde bijeenkomst zijn de effecten van de afzonderlijke maatregelen besproken, en indien gewenst verder verkend met behulp van een gevoeligheidsanalyse. Met name de deelnamegraad voor een aantal aanvullende maatregelen in de basissituatie is onzeker vandaar het verzoek van een gevoeligheidsanalyse.

In de laatste bijeenkomst zijn de pakketten van maatregelen (scenario's) samengesteld en de uitkomsten besproken.

Methode

Indicatoren

De opgedane ervaring is dat de sleutelindicatoren SO en SVC+ een goed beeld geven van de huidige economische situatie (nulmeting) en de effecten van de maatregelen. Voor de extensiveringsmaatregelen in de grondgebonden veehouderij is daarnaast de actuele en toekomstige intensiteit van belang voor de economische impact.

Sectoren

In aanvulling op de gekozen 12 sectoren is ook de paardenhouderij toegevoegd indien van belang in het pilotgebied. SO en SVC+ worden standaard berekend voor meer dan 20 SO-groepen waarbij de paardenhouderij is ingedeeld in de SO-groep van overige graasdieren. Voor de kleinere sectoren in (kleinere) pilotgebieden kan het effect per sector niet worden gepubliceerd indien het aantal waarnemingen lager is dan 10 bedrijven (maar wel het geaggregeerde effect voor het pilotgebied).

Afzonderlijke maatregelen

De verkende afzonderlijke maatregelen zijn divers en zijn onder te verdelen in vastgestelde maatregelen, grondgebonden maatregelen, en stal- en managementmaatregelen (tabel B3.1).

Tabel B3.1 *Overzicht van de doorgerekende maatregelen in één of meerdere pilotgebieden*

Categorie	Maatregel
Vastgestelde maatregelen	Lbv/Lbv plus
	Bufferstroken
	Gebruiksnorm dierlijke mest 170 kg N/ha
	Rustgewassen
	Vanggewassen
	ANLb
	Eco-regeling
Grondgebonden maatregelen	Extensivering (optie krimp of pacht)
	Biologische bedrijfsvoering
	Precisielandbouw
	Teelt eiwitgewassen
	Biobased teelten
	Mechanisch onderwerken groenbemesters
	Mechanische onkruidbestrijding
Stal- en managementmaatregelen	Verlagen ruw eiwitgehalte in voer
	Methaanremmend voeradditief
	Emissiearme huisvesting
	Roosters spoelen

Voor het effect op het inkomen van de genoemde maatregelen is teruggevallen op Jongeneel et al. (2024) en Vissers et al. (2024). In de doorrekening wordt onderscheid gemaakt naar intensief/extensief en groot/klein melkveebedrijf.

Het bepalen van het effect op toegevoegde waarde en werkgelegenheid van het aantal beëindigde bedrijven per sector (Lbv/Lbv+) is technisch mogelijk met de RVO-database met daarin de aangemelde bedrijven op basis van BRS-gegevens, maar niet op korte termijn (zie ook Van Berkum et al., 2025 en de voorziene herhaling daarvan in 2025). Aannames in de huidige doorrekening zijn op basis van het aantal aanmeldingen per provincie en sector (en scenario's ten aanzien van de deelnamegraad, wel of geen opvolger en SO-grootteklassen). In geval van beëindiging van grondgebonden bedrijven is het onzeker hoe het vrijgekomen areaal wordt ingezet. Indien niet in combinatie met een extensiveringsmaatregel is de aanname een gemiddelde alternatieve aanwending. In combinatie met een extensiveringsmaatregel is de aanname dat het vrijgekomen areaal beschikbaar komt als pachtgrond voor melkveebedrijven.

Voor de bestaande Eco-regeling is het effect afhankelijk van de deelname in ieder pilotgebied. Zoals voor Lbv/Lbv+ is een koppeling technisch mogelijk met de RVO-database maar niet op korte termijn. Aanname van de deelname per pilotgebied in de huidige doorrekening is gelijk verondersteld aan de gemiddelde landelijke deelnamegraad.

De aanvullende maatregelen (in één of meerdere pilotgebieden en sectoren) volgen uit de eerste conceptversies van de PPLG's en zijn waar nodig verder geconcretiseerd door de deelnemende provincies. Voor de meeste aanvullende maatregelen kan het gemiddelde netto inkomenseffect (SVC+-correctie) afgeleid worden uit Jongeneel et al. (2024) en Vissers et al. (2024). Voor een beperkt aantal maatregelen zijn aanvullende inkomenseffecten geschat. Met name de deelnamegraad voor een aantal aanvullende maatregelen in de basissituatie is onzeker vandaar dat het verzoek kwam om op dit punt een aantal gevoeligheidsanalyses te doen.

Een aantal voorgestelde maatregen en effecten uit pilotgebieden zijn niet in de analyse verwerkt vanwege de complexiteit en afbakening van het huidige onderzoek. Dit geldt voor de volgende maatregelen:

- Gebiedsgerichte aanpak voor een klimaatrobuust watersysteem waarmee wateroverlast, watertekort en problemen van verzilting en waterkwaliteit in de toekomst kunnen worden voorkomen.
- Relatie tussen daling in SVC+ en het effect op klimaat, milieu en biodiversiteit vallen buiten het bestek van de huidige onderzoeksopdracht.
- Keteneffecten in het SVC+-model worden berekend op provinciaal niveau (en niet op de schaal van de pilots). Voor een complete ketenanalyse is het van belang dat rekening wordt gehouden met provinciaal overschrijdende effecten (bijvoorbeeld een krimp van de primaire sector in een bepaalde provincie kan ook effect hebben op de verwerkingscapaciteit in een andere provincie).

Maatregelenpakketten

In alle pilotgebieden zijn drie maatregelenpakketten doorgerekend, namelijk de vastgestelde maatregelen, vastgestelde maatregelen + grondgebonden maatregelen, en vastgestelde maatregelen + stal- en managementmaatregelen.

Overige bevindingen

Voorgaande methode is een ex ante analyse op basis van de situatie in 2023 zoals vastgelegd in de Gecombineerd opgave en verwachte adoptie van afzonderlijke maatregelen en maatregelenpakketten. Voor de komende jaren is ook een gerealiseerde (ex post) analyse mogelijk op basis van de geactualiseerde Gecombineerd opgave (inclusief gerealiseerde adoptie van maatregelen).

Niet alle kengetallen worden jaarlijks uitgevraagd (met name verbredingsactiviteiten) zodat een schatting op basis van voorgaande jaren noodzakelijk is. Alhoewel SO en SVC jaarlijks worden geactualiseerd, zijn dit ook meerjarige gemiddeldes (gebaseerd op genormaliseerde vijfjaarsgemiddelde opbrengsten en verdiencoëfficiënten).

Een combinatie van maatregelen in een pilotgebied kan een groot effect hebben op het verdienvermogen en op de levensvatbaarheid van een bedrijf. In de huidige opzet is het effect van een lagere SVC+ op het aantal bedrijven niet meegenomen vanwege complexiteit (met uitzondering van Lbv/Lbv plus die direct effect hebben op het aantal bedrijven in een pilotgebied).

Concluderende opmerkingen

De SVC+-methodiek is goed toepasbaar gebleken en voorziet in een behoefte die blijkt uit de betrokkenheid en actieve interactie met de betreffende vertegenwoordigers van de provincies waar de pilots plaatsvonden.

Procesmatig werkt de methodiek goed als er heldere aanspreekpunten zijn aan de pilotkant en de kant van Wageningen Social & Economic Research, en aangesloten kan worden bij al een bestaande concrete invulling (zoals PPLG's). Er is minder getest met de ketenmodule omdat de meer lokale pilots zich daarvoor niet goed lenen.

De opzet is op basis van de Gecombineerde opgave en flexibel inzetbaar zodat ook snel vervolgberekeningen kunnen worden gedaan. Scenarioberekeningen en gevoeligheidsanalyse zijn een aanvulling omdat bij de hier gedane toepassingen er ook sprake was van exploratief gebruik van de SVC+-methodiek.

Bijlage 4 Tabellen toegevoegde waarde keten

Deze bijlage geeft de onderliggende cijfers weer van de tabellen weergegeven in hoofdstuk 4.

Tabel B4.1 *Aantal bedrijven voor de voedings- en genotmiddelen (V&G) en overige sectoren per provincie (2022)*

	DR	FL	FR	GD	GR	LB	NB	NH	OV	UT	ZL	ZH
V&G en agro-industrie	227	300	339	1.028	223	438	1.395	1.769	573	611	277	1.585
Agro-industrie	17	5	43	87	27	82	140	61	80	44	33	113
Groothandel in V&G en agrarische producten	535	654	785	1.964	445	1.174	3.237	4.181	1.373	1.397	636	5.020
Winkels in V&G en agrarische producten	585	351	744	2.433	671	1.573	2.738	4.051	1.417	1.816	559	4.590
Dienstverlening en onderzoek	161	108	182	640	156	263	599	499	298	382	129	637
Dienstverlening land- en tuinbouw	708	564	1.166	1.896	647	609	1.806	1.136	1.066	692	517	5.810
Bosbouw en jacht	49	6	34	207	36	61	85	39	68	39	16	25
Visserij	4	146	128	26	36	12	40	205	8	7	324	103
Totaal agrocomplex (exclusief primaire sector)	2.286	2.154	3.421	8.281	2.241	4.212	10.040	11.941	4.883	4.988	2.491	17.883

Tabel B4.2 *Toegevoegde waarde van het agrocomplex per provincie (2022)*

	DR	FL	FR	GD	GR	LB	NB	NH	OV	UT	ZL	ZH
V&G en agro-industrie	387	544	953	2.603	422	775	3.625	2.060	1.175	903	428	2.465
Agro-industrie	16	71	195	739	94	620	936	324	481	140	342	665
Groothandel in V&G en agrarische producten	602	751	654	2.319	397	1.099	3.413	3.456	1.370	1.916	550	5.479
Winkels in V&G en agrarische producten	92	79	116	477	108	315	527	791	275	333	94	827
Dienstverlening en onderzoek	37	89	78	279	35	60	132	210	103	91	29	334
Dienstverlening land- en tuinbouw	111	81	207	361	103	156	317	227	269	118	75	761
Bosbouw en jacht	16	1	3	45	5	5	17	16	11	4	1	4
Visserij	1	68	19	5	7	3	6	50	2	1	75	52
Totaal agrocomplex (exclusief primaire sector)	1.262	1.684	2.225	6.827	1.172	3.034	8.974	7.134	3.687	3.505	1.594	10.588

Tabel B4.3 *Aantal arbeidsplaatsen voor de voedings- en genotmiddelensector en overige tot het agrocomplex gerekende sectoren (2022)*

	DR	FL	FR	GD	GR	LB	NB	NH	OV	UT	ZL	ZH
V&G- en agro-industrie	3.319	5.028	7.928	22.827	3.643	6.205	29.147	15.870	10.113	7.802	3.777	18.743
Agro-industrie	87	372	1.025	3.920	501	2.706	4.951	1.662	2.537	740	1.300	3.279
Groothandel in V&G en agrarische producten	4.130	5.154	4.490	15.919	2.727	7.544	23.429	23.726	9.405	13.151	3.772	37.613
Winkels in V&G en agrarische producten	1.681	1.433	2.111	8.673	1.968	5.726	9.584	14.384	5.008	6.058	1.712	15.036
Dienstverlening en onderzoek	667	1.382	1.232	4.913	611	1.103	2.070	3.936	1.623	1.365	488	5.723
Dienstverlening land- en tuinbouw	1.505	1.097	2.803	4.877	1.391	2.108	4.291	3.069	3.641	1.598	1.018	10.288
Bosbouw en jacht	199	10	34	541	55	63	204	191	138	52	18	44
Visserij	6	632	176	49	70	29	60	468	20	7	705	489
Totaal agrocomplex (exclusief primaire sector)	11.594	15.108	19.799	61.719	10.966	25.484	73.736	63.306	32.485	30.773	12.790	91.215

Wageningen Social & Economic Research
Postbus 88
6700 AB Wageningen
T 0317 48 48 88
E info.wser@wur.nl
wur.nl/social-and-economic-research

RAPPORT 2025-055

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.700 medewerkers (7.000 fte), 2.500 PhD- en EngD-kandidaten, 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore the potential of nature to improve the quality of life

Wageningen Social & Economic Research
Postbus 88
6700 AB Wageningen
T 0317 48 48 88
E info.wser@wur.nl
wur.nl/social-and-economic-research

Rapport 2025-055

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.700 medewerkers (7.000 fte), 2.500 PhD- en EngD-kandidaten, 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.